

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM REG. UNIVERSITATIS HUNG. FRANCISCO JOSEPHINAE.

Sectio : PHILOLOGICA.

Tom. V. Fasc. 1.

Redigunt: I. HUSZTI—G. MÉSZÖLY.

A VOGUL KETTŐSSZÁMKÉPZŐ EREDETE

ÍRTA:

vitéz SOMOGYI FERENC

K I A D J A :

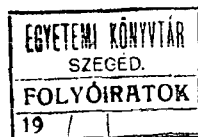
A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TÁMOGATÁSÁVAL

AZ EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE

S Z E G E D

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RT.

1933

Ára 1.50 pengő.

A vogul kettősszámképző eredete.

Írta: vitéz SOMOGYI FERENC.

A finnugor nyelvekben észlelhető kettősszám (dualis) eredetével és szerepével, illetőleg mai nyomaival több kiváló tudós foglalkozott.

A legfontosabb e tárgyra vonatkozó értekezések: GAUTHIOT: *Le nombre duel* (Festschrift v. Thomsen), KERTÉSZ: A dualis a magyarban (MNy. IX. 307.), BEKE: A kettősszám történetéhez. (Nyr. LVI. 88—112.), LÖCSEI: Északi vogul mondattani kérdések (Az alany és az állítmány egyezése.) (NyK. XLVII., 358.), FINCZICZKY: A vogul névmások (A kettősszám) (NyK. XLVII., 368.).

Ezeknek az értekezéseknek alapján most már kétségtelen, hogy a finnugor nyelvek kettősszáma ugyanolyan szerepű, mint az indogermán nyelvek dualisa: „eredetileg két, természetesen vagy tapasztalat szerint összetartozó személy vagy tárgy egységének kifejezésére szolgált. Delbrück, *Vergl. Syntax*, 1:133. eredeti fogalmazásában: *Der dual wird gebraucht, um die einheit zweier durch natur oder geschichte zusammengehöriger wesen zu bezeichnen.*“ (BEKE id. m. 88.)

Hermann Hirt: *Indogermanische Grammatik* c. művében (III., 64.) az indogermán kettősszámról a következők olvashatók: „Da ein langer Vokal in der *o*-Deklination nicht ursprünglich sein kann, so muss man die Form auf *-ōn* nach den Gesetzen der Dehnstufe auf *-o-we* zurückführen. In dem *we* kann man ohne Schwierigkeit ein Element mit der Bedeutung ‘beide’ erkennen, das wir noch finden in ai. *vajām* ‘wir’, got. *weis*, lit. *vedū* und in gr. *ἑξῆς* ‘20’... Idg. **ék’wōn* bedeutet also ‘Pferd, die beiden’, **nasō* ‘Nase, die beiden’ usw. Dieser natürliche Dual bedarf also keiner Erklärung weiter. Daneben gibt es den sogenannten elliptischen Dual, d. h. von zwei zusammengehörigen Dingen, wie *Vater* und *Mutter*, *Bruder* und *Schwester* liess man den einen Teil weg und fügte *we* ‘die beiden’ hinzu. Dieses Weglassen des einen Gliedes haben wir noch heute in *Geschwister*, wobei *Gebrüder* fortgelassen ist.“

Az indogermán nyelvekre az a közismert felfogás, hogy a dualis alaki megjelölése közös ősi sajátosság és e sajátosság később szorult szűkebb körre az egyes nyelvekben.

„Die dualischen Kasus ... erscheinen mit ihrem ursprünglichen Sinn als ein besonderer Numerus nur noch im Arischen, Griechischen, Keltischen, Baltisch-Slavischen. Die anderen Sprachzweige haben diesen Numerus schon in vorhistorischen Zeiten bis auf geringe verdunkelte Reste dadurch eingebüsst, dass die Pluralkasus, ewentuell mit dem Zusatz *beide* oder *zwei*, die Rolle der Dualkasus übernahmen.“

Valamint azonosak az indogermán és finnugor kettősszám sajátosságai, éppúgy a finnugor nyelvészek felfogása a finnugor kettősszám eredeti és mai elterjedési körének viszonyáról ugyanaz, amelyet az indogermanisták megalkottak az indogermán kettősszámról. Tudniillik bebizonyítottak tartják azt, hogy a dualis az egész finnugorságban megvolt és csak később indult pusztulásnak, mígnem több finnugor nyelvből teljesen kiveszett. „Amint az indogermán nyelvekben, úgy a finnugorságban sem maradt fönn mindenütt a kettősszám, mert csak a lapp és az obi-ugor nyelvek őrizték meg a dualist, azonban a többi nyelvekben is kétségtelenné teszük egyes nyelvi jelenségek, hogy a dualis valamikor az egész finnugorságban megvolt. (BEKE id. m. 88.) „A duális csak a lappban és az obi-ugor nyelvekben maradt meg, de egyes nyomok a többi nyelvekben is találhatók, ami arra mutat, hogy valamikor az egész finnugorságban megvolt.“ (FINCZICZKY id. m. 368.) „... a duálisnak a pusztulás volt a sorsa a fgr. nyelvekben éppen úgy, mint az indg. nyelvekben ...“ (KERTÉSZ id. m. 307.)

Véleményem szerint azonban abból a körülményből, hogy valamely suffixumos rendszer egy bizonyos nyelvcsalád némely tagjaiból hiányzik vagy nincsen meg olyan tökéletesen, mint másokban, nem következik az, hogy az illető suffixum elterjedési köre az ősnyelvben nagyobb volt és később szűkült meg. Lehetőséges az is, hogy az illető suffixum az alapnyelvben vagy éppen nem, vagy csak kevesebb alakon jelentkezett és az alapnyelvből fejlődött nyelvek némelyikében továbbra is csak kevesebb alakon kezdődött el vagy maradt meg, míg más utódnyelvekben a nagy szerepet játszó analogia útján több alakra elterjedt, a névragozásnak és igeragozásnak több paradigmájában jelentkezett. Régebben

a magyar nyelvtudomány azt tanította, hogy a (tè) *mégy*, vagy igealakokban eredetileg a második személyt jelölő suffixumnak meg kellett lennie és csak később veszett ki. Analog állítás volt ez azzal, hogy bizonyos alakokban megvolt a kettősszám suffixuma és csak később tűnt el. HORGERnek „A magyar igeragozás története” c. kiváló alapvető művéből azonban tudjuk, hogy az illető alakokon soha nem volt suffixum. „Egészen kétségtelen, hogy e 2. sz.-ű *vagy* és *mégy* alakok sem rövidülés eredményei, hanem hagyományosan reánk maradtak abból az ősrégi időből, mikor elődeink az állítmányon még nem jelölték meg az alany személyét” (19. l.)

Ezek szerint tehát tévesnek kell tartanunk azt a nyelvtörténeti adatokkal természetesen ki nem mutatható feltevést, hogy az egyes finnugor nyelvekben a kettősszám suffixumának hiánya elveszés eredménye: ellenkezőleg a dualis suffixumának hiányát csak az eredeti állapot megőrzésének kell tekintenünk. Ha némelyik finnugor nyelvben csak néhány alakon látjuk a kettősszám megjelölését, azt kell hinnünk, hogy az illető nyelvben a dualis viszonyban levő alakok közül azok, amelyeken e viszony jelölve nincsen, eredetibbek azoknál, amelyeken a kettősszám jele észlelhető.

Ha tekintetbe vesszük HORGER már említett könyvének és GOMBOCZ: *Über die Haupttypen der ungarischen Verbalformen* elvi eredményeit, lehetetlen arra a meggyőződésre nem jutnunk, hogy a *taw āmpāyā rātiāyā* ‘ő veri két kutyáját’ típusnál (hol a *γ* a kettősszám jele) (MUNKÁCSI: *Vogul Nyj.* 39.) régibb és eredetibb a *taw kit āmpā rāti* típus.

Eddig sem vittek vissza minden dualis alakot közös eredetre az indogermán nyelvekben sem. Mint láttuk, az *o*-declinatio hosszú dualis *ō*-ját egy ‘mindkettő’ jelentésű szóból származtatják. Hirt az ai. *akši*, abg. *oči* dualis alakokban az *-ī ~ -i* végzetet hozzátartozást jelölő képzőnek tekinti: „in *ī*... sehe ich das auch sonst auftretende *ī*, das die Zugehörigkeit bedeutet. Ai. *akši*, abg. *oči* bedeutet, was zu dem einen Augen gehört, d. h. das andere Auge.” (Id. m. 66.) A vogulban is nemcsak *-γ* (*äγ*) a kettősszám képzője, hanem látunk egy *-iñs* alakú viszonyossági képzőt is, „mely két vagy több személy együttes cselekvését v. együttlétét jelöli.” (SZABÓ Dezső: *A vogul szóképzés.* NyK. XXXIV., 455.) Ez a körülmény is arra vall, hogy a dualis megjelölése vagyis a dualis képző kialakulása az egyes nyelvekben nem az alapnyelvi teljességből megmaradt emlék, hanem önálló, későbbi fejlemény. Rosszul fejezi ki

magát SZABÓ, midőn azt mondja, hogy „a tavdaiban ma már nem él e képző” (id. h.); úgy kellett volna mondania, hogy „még ma sem fejlődött ki”, amint hogy nem is fog kifejlődni soha. Ezek után tehát ne beszéljünk a priori finnugor dualis szó- és igeképzésről, hanem vegyük vizsgálat alá azt a finnugor nyelvet, amelyben a kettősszám legnagyobb mértékben észlelhető és egész paradigmákat hozott létre, tudniillik a vogul nyelvet, illetőleg annak MUNKÁCSI halhatatlan érdeméből legbővebb szövegekkel rendelkező nyelvjárását, az északi vogul nyelvjárást. Vizsgálódásom célja az lesz, hogy a vogul γ kettősszámképző eredetére fényt derítsek. E dolgozatomban az említett értekezéseken és MUNKÁCSI szövegein s kitűnő nyelvtanain kívül felhasználtam MÉSZÖLY GEDEON egyetemi előadásairól való jegyzeteket is és igénybe vettem szóbeli felvilágosításait és tanácsait, melyekért e helyen hálás köszönetet mondok.

* * *

Észlelhető a kettősszám $-\gamma$ képzője a páros testrészt jelentő szavakban.

Kéz, láb, szárny.

kātā γ am, a-man xuripäiy kezeim vajjon minő ügyesek (mifélék) MUNKÁCSI: Vogul Népköltési Gyűjtemény I, I, 6.*// nóləm sās-kursipəl māyeyin, kātā γ am, la γ ilä γ am sās-kursipəl māyeyin, lē γ am sirejin tū pērälñ! orromra nyirhėj-tekerceset fogsz dugni, előlábamra, hátsólábamra nyirhėj-tekerceset fogsz dugni, farkam csavard fel kardodra! I, I, 18. // nölä, kātā γ ä, la γ ilä γ ä sās-kursipəl māysanä, lē γ ä sirejil pērästä. Orrára, előlábára, hátsólábára nyirhėj-tekerceset dugott, farkát a kardra csavarta. I, I, 18. // kātā γ amnə sunseyim: ēlām-xäləs-kāt xuripä āfim, xum pifiśmä at nās nāñkeyit; la γ ilä γ amnə sunseyim: két kezemre nézek: ember kezéhez nem hasonló, férfinak félelmetes két csáklya látszik (rajta). Két lábamra nézek: III, 73. // kātā γ ən šāmtai γ , la γ ilä γ ən šāmtali γ Kezeid erőtlenek, lábaid erőtlenek III, 60. // timūs kātā γ ä väreiy, šäk-wśey Eközben kezei működnek, dolgoznak. II. 55. // kātā γ ä kit pält tāβlā γ ä tot Kezének kétfelén ott vannak szárnyai II, 44.

* A továbbiakban e műre való utalások alkalmával csak a kötet- és lapszámot fogom közölni. Technikai okokból a fgr. szövegek átírása elnagyolt. Ezt egyébként értekezésem főadata megengedi.

Szem, fül:

samäγəm, paľäγəm poliy ti *kβonsaβeiγ* szemeim, füleim (helyesebben: két szemem, két fülem) szétmarcangolják I, I, 30. // *samäγä* pal-punsiäγä Fölnyitja szemeit (= két szemét) II, II, 60. // *ruš ätər samäγä* sas puliy *xoβessiγ*. Az orosz fejedelemlétsnek mind a két szemét találta II, 71.

Szárnykar, szárnycsont.

markäγä jäxtuβesiγ szárnykarjai levágódtak I, I, 27. // *Särni-ätər markäγä, käläγä nüβəmtaptəs* Arany-ätər szárnycsontjait, kezeit megmozdította III, III, 53.

Orrcimpa, fülcimpa.

ńol-ńäryä, paľ-ńäryä, jäktäln vágd le az öreg orra és fülcimpáit I, I, 17. // *an äjkä ńol-ńäryä, paľ-ńäryä, xoť-jáktesayä, šəpən pinsayä* levágta az öregnek orra és fülcimpáit s a zsebébe tette. I, I, 17.

Váll.

toχ patəs-pəl vojənäγänəl pugemtaβəs Amint így elesett, (ellensége) vállainál fogva megfogta II, II, 61.

Hajfonat (kettős!).

Särni-ätər kəntä xoť ti älmejəstä, saγäγä kβon ta tärnatsäγä Arany-ätər sapkáját leemelte, hajfonatait szétterjesztette II, II, 46.

A felsorolt adatokban megfigyelhető az az eset, hogy midőn a *kβonsi* igének tárgya a *sam* és *paľ*, akkor utóbbiak az előbbivel együtt kettősszámú *-γ* képzőt vesznek fel (I, I, 30.) Előfordul azonban az is, hogy ilyen helyzetben a *sam* és *paľ* (= szem és fül) egyesszámú alakban és az állítmányul szolgáló *kβonsi* (= marcangol, karmol) többesszámban áll:

an samä, paľä tıγkβonsaβət, tükβonsaβət szemét, fülét összevissza karmolják (erre karmolják, arra karmolják) I, I, 29–30.

Kétségen felül áll az, hogy a '*samä, paľä kβonsaβət*' szerkezet eredetibb, mint a '*samäγəm, paľäγəm kβonsaβeiγ*' szerkezet. A különféle suffixumok jelenlegi rendszereinek története és általában az emberi szellemnek fokozatos differenciálódása azt bizonyítja, hogy a *saməm, paľəm* alakok csak később vették fel a *-γ* képzőt: *samäγəm, paľäγəm*.

A regében a ló dualis képzővel említi egyik helyen elülső és hátulsó lábát:

käläγəm, laγiläγəm (I, I, 18.), másik helyen azonban már *-γ* nélküli alakokat tüntet fel a szöveg:

luḅa layilä, kätä lap përitaxts lova előlábát, hátsó lábát körülöngyölte. I, I, 14.

A páros testrészek nevében a -γ képzős alakok mellett az eredetibb, képző nélküli alakok gyakoriságát tüntetik fel a következő adatok:

pōlnə kätä tül isili fázó keze avval melegszi III, VIII, 152. // lū kätä nīrəmtaḅes, an sās-kursipiy xot-leimatsiy A ló keze (első lába) megmozdult s levált róla a nyirhéj-tekercs I, I, 19. // raxt vis, tūjt vis, ēkḅäiy ājkäiy pōšxəs; alpiäyən kätəl, layiləl vāarsäyā, šāḅäyən jānitātəl kḅōss-kēr-xuril vāarsäyā Agyagot vett, havat vett, egy asszonyt s egy öreg embert gyúrt belőlük; testeikre kezét lábát készítette; bőrüket egész terjedelmében körömmiségben alakította. III, IX, 163. // kätəm maršimaḅes, layiləm maršimaḅes in a kezem már megunatkozott, a lábam már megunatkozott. II, II, 34. // pḱkḅə, kätən šämtal xum, layilən jārtal xum! Fiúcska, kezedre gyöngé férfi, lábadra erőtlen férfi! III, VIII, 137. // layilən xujeyit lábához borulnak I, I, 9. // Numi-Tārəm āšä layilən xujəs Numi-Tārəm atya lábához feküdt. III, VIII, 138. // puḱkā, samä mañits Fejét, szemét lecsüggesztette I, I, 20. // nōxsiḱ vāyən, ujiḱ vāyən numpālən ti masi nyusztos vállá, vadas vállá fölébe ölti im. III, 3.

Ilyen esetekben néha többesszám képzője is előfordul:

in kätānən akḅän pūḅsiy még csak most fogták össze kezeiket I, I, 20. // ruš ātər-piyiy kätān sarräteiy, ruš ātər-piyiy layilən sarräteiy az orosz fejedelemsfiak kezei fájnak, az orosz fejedelemsfiak lábai fájnak. II, 85. (A páros testrész neve többes számban van, noha az igei állítmány dualis!)

Ezek után nem mondhatjuk tehát azt, hogy a vogulban a páros testrészek neve dualis képzővel jár együtt, hanem csupán annyit állíthatunk, hogy azok nemcsak eredeti, dualis képző nélküli alakjukban fordulnak elő, hanem sok esetben kifejlődött rajtuk a dualisnak -γ képzős alakja is.

Előfordul e képző két egymással kapcsolatban levő személynek családi viszonyt jelölő szóval való megjelölésekor.

Férj és feleség.

Ēkḅäiy ājkäiy āleiḱ Egy asszony és egy öreg ember élnek II, II, 33. // nān vōḅnə ēkḅäiy-ājkäiy kḅon āleiḱ kenyeret kolduló asszony és öreg ember élnek. II, 87. // Tunrā-šaxl ēkḅäiy ājkäiy āleiḱ Tundra-halmi asszony s

őreg ember élnek. II, 1. // *əkβäiy äjkäiy elä xöleiγ, elä äleiγ.* Az asszony és őrege továbbá boldogok, továbbra élnek. I, I, 4. // *xürmit xätəl əkβäiy äjkäiy isnäsnəl kβonāl kβoss sunseiγ* harmadnapon amint az asszony s őrege az ablakból kinéznek I, I, 2. // *Ekβäiy äjkäiy jol-xujəsiγ* Az asszony s őrege lefeküdtek. I, I, 2.

Atya és anya.

am *nāŋx-kβälnəm-mos tunrä-saxl əkβäiy-äjkäiy āšäγəm-šāñäγəm-pält atke toteyin: āləm pasən ti sip-luβən āt āsiŋäiy sairepiäγəm* ha ti engemet a tundrahalmi öreg emberhez és asszonyhoz, az én atyámhoz és anyámhoz el nem visztek, míg én fölkelek, vége életeteknek, hajszálnyi vékonyra (vastagra) vagdalom nyakatokat. I, I, 20. // *šāñäγä-āšäγä taβpält šäłtsiy* Szülei hozzáléptek. I, I, 32. // *šāñäγä-āšäγä taβ-pält lakβmä at vās, taβ āš šāñäγä-āšäγä-pält lakβmä at vās. anilaxtsət, sipixatsət.* Hogy mikép kerültek hozzá szülei, nem tudta (annyira magánkívül volt örömében) s hogy mikép került ő a szüleihez, azt sem tudta. Csókolóztak, ölelkeztek. I, I, 21. // *xäsä minäst, väfi minäst takβi ūsən ta joxtäst. šāñäγä-āšäγä-nūpəl akβän lakβsət; anilaxtsət, sipixatsət.* Soká mentek, vagy rövid ideig mentek, az ő várába jöttek. Anyjával és atyjával egymásra borúltak (egyberohantak), csókolóztak, ölelkeztek. 31. // *jaya-tä jäγäγəm-āŋkβäγəm, manä nāmət āñsijin? halljátok-e atyám, anyám, minő tanácsotok van (erre)?* III, VIII, 156. // *jäγäγä-ōŋkβäγä-nūpəl potərti: Atyjához s anyjához (ezt) beszéli: III, VIII, 158.*

Leánya és fia.

lunt-nētä, āγiäγä pγγäγä jot elāl ta tγlamläst lúdneje leányával és fiával tova repültek. II, II, 55. // *lunt-āγirisäγä, pγrisäγä xumfə ūsmiy xujeiy lúdleánykája, lúdfiacskája* amint meghaltak, úgy fekszenek (ott). II, II, 61. // *añ āγirisäγä, pγrisäγä luntiy elä tγlamləssiyana leánykája s fiacskája* pedig lúdalakban (lúddá) towarepültek. II, II, 64.

Leánya és veje.

mortim əkβäiy-äjkäiy laβeiγ: āγiäγəm, vāpsäγəm! A költöző madarak hazájabeli öregek szólnak: leányom, vőm: I, I, 30.

Bácsi és öcsikéje.

akijiy apγiy nāŋx kβälsiy A bácsi s az öcsike felkeltek.

Bácsija és nénije.

akβ-mat-ert akiäγä-ākβäγä-nüpəl läβi egyszer csak (így) szól bácsijához, nénijéhez II, II, 34. // akiäγəm-ākβäγəm! nən manəräiy fautijin? bácsim, nénim! ti miért pörlekedtek? II, II, 35.

Előfordul azonban ilyen esetekben is az eredetibb, -γ-nélküli alak:

Tül-ülttə porä ästəm xum tū ti mořəmtaxəs äγitā-piγätəl. Azután az az ember, kinek elkészült a tutaja, sietett rá a leányával s fiával. II, II, 71. // äγitā sim tül pojtəltənütä, piγä sim tül pojtəltənütä. Leánya éhét onnan csillapítaná, fia éhét onnan csillapítaná. II, II, 73.

Más alkalommal a γ képző helyett az -inś képzőt leljük:

ās-piγinś ti kojmitesən Nagyбатыja és unokaöcsce im követik őt. II, 91.

Felbukkan a kettősszám -γ képzője az efféle kifejezésekben is: ünő és tulok, nyuszt és szarvas, föld és ég, víz és ég, nap és hold, ház és éléspajta: tumliγ paβliγ ti tarətiäγəm; az ünőt és tulkot fogom im (oda) bocsátani. III, VI, 105. // nōxsiγ ujiγ ness raupeiγ nyuszt, szarvas állat csak úgy hull. I, I, 5. // Mäiγ tårmiγ sāηkäləm jui-pāalt xāsä āls Az ég és föld megteremtődése után soká volt. III, IX, 163. // Mäiγ tårmiγ tən pəntəmleiy, tən sāηkəmleiy A föld és ég, — ők megalakulnak, ők megteremtődnek. III, IV, 101. // Mā üntxatnə eli-pāalt vitiγ tårmiγ akβən xāmītəxtəm ālseiy. Mielőtt a föld megteremtődött, a víz és ég egymásra borulva földték egymást. III, IX, 160. // mot pāl ālnə tårəm-pālt xātəliγ, jāηxpiγ xuřileiy a másik oldalon levő égtájakon fölmerülnek a nap és hold. II, II, 60. // jol patəm mā-tāt kβoliγ-sūmjəxiγ ünleiy. Azon a helyen, hol lejutott, egy ház s egy éléspajta állanak. I, I, 18.

Ilyen utóbbi esetekben azonban csak kivételes a kettősszám képzője és ez utóbbi példák is azt bizonyítják, hogy a -γ képző mai állapota nem egy régi rendszer visszafejlődése, hanem ellenkezőleg, a képzőnek fokenként mind újabb és újabb helyzetekre való kiterjedését jelzik.

A 'két', 'zwei' jelentésű kit számjelző után a jelzett szó a kettősszám -γ képzője nélküli eredeti alakot szokta mutatni, de sokszor a -γ képzővel ellátottat:

nūrām-uj sūχ-umpəl vintāη kit kātāl „Hatalmas állat“ tokhal álla formájú kampós két kezecskével. III, 25.

Ezzel szemben a 'két' jelzőjű testrésznév -γ képzővel bővül: nūrām-uj kit kātälāγəm „Erős állat“ két kezecském III, 362.

Eredetibb állapot:

läu-tuļpā kit läiləl tiz újjas két lábbal IV, 299. // at tuļāp tuļāη kit läyilnə nāηχ ti votintiāyā. öt újju újjas két lábára im felcsatolja. III, 4.

Későbbi fejlemény:

vort-jiβ pāl kit tūp: kit läyilāγəm. kemény fából való két evezőm: két lábam. III, 338. // xū-pəri-xū, xū-pəri-xū ājkā at tuļāp kit läyilāγän Khū-pəri-khū, Khū-pəri-khū öreg (férjem) öt újjas két lábára III, 381.

Képző nélkül van a 'két kéz' vogul megfelelője ezen esetekben is:

kit kāt tayil tuļ'anā an sirejil pusən supiy jāxtuβäst. mind a két kezének ujjait ketté vágta a karddal. I, I, 19. // kit kātəmnəl ti pūββäsəm, Két kezemnél im megfognak II, 264.

Rokon és nem rokon személyek neve képző nélkül a kit számjelző után:

kit ēkβā lōηyitaxteiy, jērχateiy két asszony cibálja, szidja egymást I, I, 26. // kit nē χalnə ünttəs két nő közé ült I, I, 20. // „ti nē! tūl akβ' pāləm minən, kit nē-χum χalən naη ul šältən!“ „Hallod-e, te nő, innen félre takarodj, kettő — férj és feleség — közé te ne lépj!“ III, 395. // kit χum sirejsairepanən vissiy Két férfi a fokosát (kard-fejszéküket) elővette. II, 69. // kit χum alχateiy, kēlpīy-sajiy alχateiy. két ember verekedik, véresre verik egymást. I, I, 25. // kit χum ta χāleiy két ember haldoklik. II, 118. // Kit-χum kit māt χul aləšleiy. Két ember két helyt halat fog (öldös) IV, 246. // kit χum akβ' tujt tālmiy. Két férfi szállott meg egy szánt. IV, 328. // pāiy kβāls kit χum-jurtəl; két emberrel partra kelt. IV, 341. // kit āyi kβonā kβālāsiy Két leány kijött. II, 21. // „ēləm-χāləs āńšəm kit pīγ, χontlən! Ember szülte két fiú hallgassatok ide! IV, 201. // Kit pīγ āńsi Két fia van. IV, 324. // aul nōxs aləm Tōmil' kit pīγ tit jāmeiy a még első nyusztot ölt két Tómiyi jár itten; III, 451 // nōxs alnə kit pīγ nēyileiy nyusztölő két fia jelentkezik. III, 517.

Hasonló jelentésű szavakon hasonló mondattani helyzetben jelentkezik a dualis -γ képző is:

kit xumiäyā šārjaβəsiy a két ember összeégett II, 95. // am kit ātrāyām ti náβliäyām én pedig két fejedelem hősömet úzóbe veszem. II, 167. // kit šiskäyām xül'tsüy, kit māx-käyām xül'tsüy. kit šis, kit māx „Két kis magzatom maradt el, két kis porontyom maradt el. Két magzat két poronty. IV, 322.

Ilyen esetben egyik vogul nyelvjárásban az *-iñs* képző bukkán fel, egyik jeléül annak, hogy a vogul kettősszám képzőinek eredete nem vihető fel a finnugor közösség koráig:

Tārjäim-Khōrjäim kit jäi-pöβiñs āñši Thārjäim-Khōrjäimnek két-fitestvére van. II, 325.

Állat neve *kit* számjelző után képző nélkül:

sir l'ul'it kit xāptām nā nār-xāxmilt ūlim xāxtβäsəm kerítésrúd magasságú két rénökröm a bérce hágón ülve vitt föl. IV, I, 1. // añ-maliŋ kit lūβel kērimā kβoliŋ tujt ti jib. hát im két lóval befogva egy ernyős (házas) úri szán jön. IV, 328. // sakβal'ik-sam, xulax-sam kit uj akβ' mayil-tarəs xileiy. a szarkaszemű, hollószemű két állat egymás mellett kapálnak (patáikkal) II. 111.

Állat neve *kit* számjelző után *-γ* képzővel:

kit xāptäyām pūjəmtəsäyām, kit xāptäyām kērəmtəsäyām; két rénökröm megfogtam, két rénökröm befogtam. IV, II, 4. // kit xāptäyām am pösunqβə ti patsəm. két rénökröm erre én hajtani kezdtem. IV, II, 5.

Ég és föld neve a *kit* után néha képzőtlenül, néha képzővel:

kit tārəm, kit kβorəs xalt. két ég, két menny között. III, VII, 128. // kit mā xalän joxtəm kēr-sēr A két föld (értsd: ég és föld) közéig jutott vaslánc. III, 46. // Kit tārəm-xuriy l'āmpənäiy sēməl kērpä nāliŋ āl A két ég (ég és föld) széle amíg rezeg (a világ fönnálltaig), fekete vasú nyilas tartót IV. 233.

Különféle tárgyak neve a *kit* után *-γ* nélkül és *-γ*-vel:

kit jib āltem porä ti poraxtəsləməŋ, Két fából egybe-rótt tutajt im összeütöttünk. II, 94. // kit pum akβän xāji ha két fűszár összeér II, II, 44. // sārni kispä kit āpän xujiptaβəsiy arany abroncsú két bölcsőbe fektették II, II, 67. // sisin kβol sisəmtə kēr-uläs ünli, kit auläyā kit kēr-kβalyəl nēyalän Mőgös házam mőgött áll egy vasszék, kössétek meg két végét két vas-

lánccal. II, 8. // *jāut kit āulāyā sirextaŋkβə ti patsey* Az íznak két vége ím recsegní kezdett. II, 70.

Ismeretes dolog, hogy a *kit* számnév maga is felveheti a kettősszámnak -*γ* képzőjét: *kitiy*. A *kit* számjelzőn kívül előfordul e *kitiy* alak is mint számjelző. A *kit kāt* mellett előfordul *kitiy kāt* és a *kit sam* mellett *kitiy sam* valamint a *kit ēt* mellett *kitiy ēt*:

lāu tul'āp kitiy kāt nā pūynātā tīz ūjjas két kezébe fogja. IV, 303.

ponsem sosit *kitiy sam xumla sunsilam*: érett ribiszke két szemű ím hogyan nézem, II, 5. // *aryān-pi kitiy ēt xōtilān* ha sokat, két éjjelt fogsz ott eltölteni III, 57. // *aryān-ke kitiy ēt xōtilām*, ha sokat, két éjszakát töltök ottan, III, 185.

A -*γ* képző szerepét vizsgálván az eddigiekben minden esetben azt tapasztaltuk, hogy a -*γ* képző el is maradhatott az illető szóról, illetőleg a vogul nyelv szabályai szerint a felsorolt esetekben ugyanazt a két személyt vagy tárgyat ki lehetett fejezni úgy kettősszámi képző nélkül, mint azzal, illetőleg a 'zwei' jelentésű vogul számnév mint jelző állhatott képző nélkül is és -*γ* képzővel is.

Ezek a tapasztalatok, mint már hangsúlyoztuk, azt bizonyítják, hogy a vogul vogul -*γ* képző szerepe nem lehet ősrégi, azonban e nemleges tényen kívül eddigi példáink semmi igenlegest nem nyújtanak, a képző eredetére nézve. Azonban iránytű gyanánt szolgál e tekintetben a *kitiy* alaknak egy bizonyos, ismert, de általunk eddig nem tárgyalt szerepe. És ez az, hogy előfordul főnévi szerepben és eme szerepkörében nem helyettesíthető a *kit* alakkal:

xāsā mā jīm kitiy, xāsā vit jīm kitiy Messze (hosszú) földről jött kettő, messze vízről jött kettő II, 268. // *Minām jā-tal'əx kitiy, kβālam jā-tal'əx kitiy, Ās-vānsen kitiy, tūr-vānsen kitiy mā tināltim ūnləp kitiy!* Eredő folyó forrásánál (lakó) kettő, torkolló folyó forrásánál (lakó) kettő, Ob gyepes kettő, tó gyepes kettő, a földet megnyomva ülő kettő! II, 399. *jāyām kitiy šīs nā l'ax tū pattən!* atyám két kedves magzatához (v. két öcsikémhez) hírt oda vigyetek! III, 117. // *šūl puŋkpā kitiy lāβəltəβey* ősz fejű párt (kettőt) emlegetnek. II, 329. // *mēnki sāt tāl, sāt tūβ naurəmtal ālām kitiy mi hét tél, hét nyár óta gyermektelenül élt pár vagyunk.* II, 34. // *ūs nā pas nā*

patəm kitɪɣ kimulō korra jutott két ember III, 152. // mōlāl šārīs-vātat ünlem mānt tārəm naŋən matər mis; kitäɣən kβaltən xān-pālt, akβātä xān ēli-pālnə pināln, akβātä nētān majāln! A minap a tenger partján ülőhelyeden isten adott neked valamit; kettejét vidd el a fejedelemhez, egyikét helyezd a fejedelem elé, másikat add nejének! IV, 338.

Sikerült tehát a kettősszám -ɣ képzőjének olyan előfordulási körét megállapítanunk, amelyben nem helyettesíthető mással és egyáltalában nem nélkülözhető. Ez a szerepe nem egyéb, mint a 'zwei' főnévi számnéven való jelentkezése, a 'zwei' főnévi számnév főnévi szerepben -ɣ képzővel ellátott alakjának kizárólagossága.

Ez a feltűnő körülmény jogossá teszi azt a feltevést, hogy a vogul -ɣ kettősszámi képző a *kitɪɣ* alakban keletkezett és ezen alakról analogia útján terjedt el a többi névszókra és a névragozásból az igeragozásba. E feltevést fogják támogatni a továbbiak. A tér szűke miatt nem foglalkozhatunk itt azzal az érdekes nyelvi jelenséggel, midőn valamely suffixum egyetlen szóalak végzetéből kiindulva terjed el, mely jelenséget több nyelvben észlelhetjük.

Ma már a nyelvtudomány azt az elméletet fogadta el, hogy az első suffixumok szóvégek voltak s hosszú adoptációs folyamat útján jutottak állandó funkcióhoz olyan szavakon is, amelyek saját szavukhoz képzettartalmuk rokonsága folytán közel állottak s gyakran emlegették őket egymás mellett. A falu szó helyes melléknévi alakja is *falus* lenne s ma sem akadnánk fönn hallatára (falus ember, falus biró), de a vele gyakran emlegetett szabályos képzésű *városi* (váras > város > városi) irányító hatása alatt felvette a -si szóvéget melléknévképző funkcióval (falu-si). E helyen csupán ZOLNAI GYULÁNAK a -si képzőről írt tanulmányára, illetőleg annak eredményére hivatkozom, mely szerint e képző eredete egyetlen szóra, a *városi* alakra megy vissza.

A *kitɪɣ*, ragok előtt *kitäɣ*- dualis értékű főnév analogiájára könnyen képződhettek a hasonló képzőjű többi dualis értékű főnevek, melyeken a *kit* jelző nélkül maga az említett képző kifejezi a kettős számot, mint már az eddigi adatokban is láthattuk. Ezen adatokat még megtoldhatjuk a következőkkel, mint olyanokkal, melyeken nem annyira az egy párt alkotás képzele lép előtérbe, mint inkább a kétszeriségnek a fogalma:

ēləm-xāles ānsəm piɣɪɣ, nən višsentilēn ember szülte két fiú, vegyétek ti el. IV, 202. // tül āšā ūnsəs, piɣäɣä xültsɣ.

Azután az atyja meghalt, két fia megmaradt IV, 324. // *manā naurəmakäγəm saβätaβeiγ!* Drága gyermekeim, hogy kínozza őket! I, I, 21. // *ēkβatā naurəmayä ti-kβoss ūriänä: ań ēkβatā naurəmayä āfimat.* feleségét (két) gyermekeit akárhogy várja: felesége, (két) gyermekei nincsenek (velük). II, II, 56. // *manaurəmakäγəm täl-sim asərmət sānsnəl kβonā pūxtmaβessiγ,* (de) az én (két) kis gyermekeim a télközépi hidegben a térdéről letaszítottak II, II, 57. // *neyäγänūpəl lāβi:* így szól (két) nejeihez: I, I, 20. // *ań-maniη ruš ātər ēkβā pańtāγä ti jiββiγ* hát itt az orosz fejedelemlhős asszonyának (két) sógorai jönnek II, 63. *lāβi:* „*χumγ'-a, manər vaarijin ?!*” szól: „hej (két) férfiak mit csináltok?!” III, VI, 109. // „*ēləm-χāləsayəm*” *lāβi* āmp. „Embereim” (t. i. kettő) szól az eb. III, IX, 164. // *ań mōlāl tayātəm puηk-sāβəm-pālt ti puηk sāβäγəm ās nāηχ χāηχtiäγəm, nāηχ tayātiäγəm;* a minap fölakasztott fejbőrömhöz ezt a két fejbőrömet is fölszállítom, fölakasztom; II, 170. // *vitvitäγä kβol-kanən ūnttipəsayä, vitvitäγä toxa tumpəsiγ,* vedreit a ház padlójára helyezte vedrei (csak) úgy forrnak II. 296.

A vogul nyelvben a kettősszám képzője azonos hangalakú a valamivé válást kifejező translativusi raggal, amennyiben mindkettő -γ. Hangtani okokból nem tarthatjuk -γ képzős alaknak a *mən* 'miketten' névmást, hanem csupán a *mēyiγ* 'miketten' alakot (vö. NyK. XLVII, 370):

mēyiγ ēləm-χālēstal χāsä, väfi ünlimən? mi ketten ember nélkül soká, vagy rövid ideig fogunk ülni? II, II, 42. // *mēyiγ manər jārəl minimən?* micşoda erővel menjünk mi? II, II, 42.

Mivel azonos alakú a kettősszám képzője és translativusi rag, ebből következik, hogy az egyes névszók dualis képzős alakja ugyanolyan, mint translativusi ragos alakja. E szavaknak: *āmpiγ, piyiγ, luβiγ* jelentése egyrészt 'két eb', 'két fiú', 'két ló' másrészt 'ebbé', 'fiúvá', 'lóvá'.

A *kit* számnévnek translativusi raggal ellátott alakját tüntetik fel a következő példák: *χul'-ātər ul'säγä kittiγ ti jānxtuηβə pat-βəseiγ.* *χul'-ātər*nek állkapcsait (a köztük levő föld) ketté (tolva) már kiforgatni kezdte. III, IX, 162. // *kit jā-kittiγ tāβlənə mānə,* két folyónak ketté ágazó vidékére, II, 256. // *āyi pašä pašä kittiγ ti l'ul'imən,* Leánybúcsúzó búcsúszóval most mi ketté válunk (állunk) II, 156. // *tül kittiγ ta minəsiγ* Azután im kétfelé válva távoztak (t. i. a két samán). II, 375.

A dualis *kitiγ* és translativusi *kittiγ* közötti azon csekély különbség, hogy ez utóbbiban a *t* megnyúlt, csak látszólagos, ugyanis míg egyfelől a translativusi rag előtt nem mindig nyúlik meg a *tő* végző másalhangzója, addig másfelől a dualis képzője előtt is megnyúlik néha:

tuvä-ke sātiγ jēm̄ts, talä-ke sātiγ jēm̄ts A nyara hétté lett, a tele hétté lett III, 266. // kamkəm kβolnəl mujluηkβe jāləm xum miγ, juiljoxtelaβäsəm bátyám házából vendégségből jött két férfi ért utól engem. IV, 329.

Mindebből az következik, hogy a dualis *kitiγ* és translativusi *kittiγ* hangtani szempontból egymás változatainak tekinthetők és véleményünk szerint azonos eredetűeknek is tarthatók.

MÉSZÖLY GEDEON *Két és kettő* c. értekezésében (MNY. IV. 157.) azt bizonyította, hogy a magyar főnévi szerepű 'zwei' jelentésű *kettő*, melynek *ketté* változata is van, az 'entzwei' jelentésű *ketté* szóból lett, melynek viszont *kettő* alakja is ismeretes. Ez utóbbiból az előbbinek kialakulását kezdetben úgy képzelte, hogy a *ketté* lativusi alak megtoldódott *-be* raggal és a *ketté-be* alakról a *három-ba*, *négy-be* stb. analogiájára vonódott el a *ketté* ~ *kettő* főnévi számnév. ZOLNAI hozzászólása után (MNY. IV. 230.), ki ez elvonást nem tartotta lehetőnek, megjegyezte MÉSZÖLY a következőket (MNY. IV. 319.): „... a *kettő* etymológiája nem az 'entzwei' jelentésű *ketté* ~ *kettő-be* határozón fordul meg, melynek „gyakori használata „biztosan” — mint ZOLNAI óhajtaná — csakugyan nem mutatható ki nyelvemlékeinkből, hanem azon, hogy 'zwei' jelentésű szavunk ... alakra egyez az 'entzwei' jelentésével. Már ennyiből elfogadhatjuk azt, hogy a határozói alak önállósult főnévvé, figyelembe vévén, hogy nyelvünkben mily sok a határozóból lett névszó. Határozók voltak eredetileg — tudjuk — *-talan*, *telen* és *-nyi* képzős mellékneveink, továbbá ... *-vány*, *vény* képzős és ... *denominalis -ék* képzős főneveink stb. Hogy az 'entzwei' jelentésű *ketté* ~ *kettő* régiebb a 'zwei' jelentésűnél, az kitűnik az előbbinek a származásából. Az ugyanis a két < két szóból lett, holott ha alakulásakor meg lett volna a 'zwei' jelentésű *ketté* ~ *kettő*, mely a két szót csak jelzői szerepre szorította, akkor a lativusi rag a *ketté* ~ *kettő*-höz járult volna”. ZOLNAI, bár szerinte „magában véve nem képtelen a MÉSZÖLY-féle magyarázat”, nem tartotta azt elfogadhatónak, mert szerinte „hiányzik belőle a nyelvtörténeti valószínűség” (NNY. IV. 415—6.) Ezzel szemben azonban tagadhatat-

lan, hogy nemcsak a magyarban, hanem a vogulban is azonos alakú szó szolgál a főnévi 'zwei' és az 'entzwei' határozószó kifejezésére, tehát joggal tartható a két szó azonosnak úgy a vogulban mint a magyarban.

Azt a folyamatot, amellyel egy-egy határozóragos alak önállósulhatott „mondatban elfoglalt esetleges helyzete“ folytán képzős névszóvá, MÉSZÖLY ilyen példán szemléltette: „A szerencsétlenség *hirtelen* volt. Itt a 'hirtelen' nemcsak határozónak érthető, hanem kiegészítőnek is“ (MNY. IV, 411.) MÉSZÖLY gondolatmenetének helyességét és ezáltal a magyar *kettő* ~ vog. *kitiy* eredetét kétségtelenné teszi a vogul nyelv. A fentebb látott ezen mondatnak: *tüvä-ke sätiy jēmts* a betűszerinti fordítása ez: 'nyara *hét*té lett', de értelem szerinti fordításának ennek kellene lennie: 'nyara *hét* lett', vagyis a translativusi ragos *sätiy* ama helyzetben azt jelenti, hogy: *hét* (főnévi alkalmazás!); valamint pedig a *sätiy* alak bizonyos helyzetben azt jelentette, hogy 'sieben' úgy a *kitiy*, eredetibb < *kitiy* is azt jelentette, hogy 'zwei'. Azt az állítást, hogy a -γ határozóraggal ellátott *kit* szó jelentése 'zwei' lehet, vagyis hogy a határozóragos *kit* önálló nominativusul vétetik, fényesen igazolja e vogul számnévnek bizonyos más alakja.

Az északi és középszloveni nyelvjárásban a 'ketten' számhatározót emez alak fejezi ki: *kitän* (Munkácsi: Vogulnyelv. 33. és 121.), melyek -n ragja kétségtelenül azonos a mi helyhatározó -n ragunkkal (vö. ORBÁN GÁBOR: A finnugor nyelvek számnevei 83. l.). Ez a határozóragos *kitän* = 'ketten' alak előfordul önállósulva is mint számjelző:

kitän pärt pärxβit normän äjkä üntilitä, xuräm pärt pärxβit normän äjkä üntilitä. Két deszka szélességű állványra ülteti őt az öreg, három deszka szélességű állványra ülteti őt az öreg. III, 377.

A *kitän* alak jelzővé való lételét legjobban megvilágosíthatjuk MÉSZÖLY-nek a következő példájával: „*Hirtelen* szerencsétlenség történt. Itt a 'hirtelen' a hangsúlyozás szerint nemcsak határozónak érthető, hanem jelzőnek is.“ (MNY. IV. 411.) Nevezetesen a *hirtelen* melléknéven ugyanaz a locativusi -n rag van, mint a *kitän* alakon.

A *kitän pärt* kifejezésben a *kitän* éppolyan értékű tőszámnév, mint a *xuräm* a *xuräm pärt* kifejezésben, továbbá a *kitän pärt* kifejezéssel párhuzamba állíthatók a fentebb látott *kitiy kät*, *kitiy sam*, *kitiy et* kifejezések. És így, amennyiben kétségtelen az, hogy

a *kilän pārt* kifejezésben a *kilän* eredetileg helyhatározóraggal el-látott alak, azonképpen kétségtelen az, hogy a *kitiy kāt* jellegű kifejezésben a *kitiy* suffixuma eredetileg helyhatározórag volt, közismert dolog ugyanis, hogy a vogul translativusi -*γ* ragnak eredetibb szerepe lativusi helyhatározás volt.

A vogul kettősszámi képzés körében végzett vizsgálódásunk eredménye tehát egyfelől igazolja Mészöly-nek a magyar *kettő* keletkezéséről nyilvánított véleményét, másrészt a *kettő* eredetének időpontját további korhatáron túl tolja ki. A magyar *kettő* és *kitiy* 'zwei' jelentésű számnevek 'entzwei' jelentésű lativusi ragos alakból keletkeztek, tehát bizonyára egy időben, még pedig ha tekintetbe vesszük az osztyák nyelvi hasonló alakokat, azt kell kimon-danunk, hogy az ugor nyelvegység korában. Az ugor nyelvegység korában a m. *két*~vog. *kit* akkori alakjához hozzájárult a lativusi-*γ*-rag és eme ragos alakból bizonyos mondattani helyzetekből kifolyólag keletkezett a 'zwei' jelentésű magyar *kettő* és vogul *kitiy* és az utóbbi nyelvben e szó hatására illetőleg analogiájára e szó -*γ* suffixuma átterjedt kettősszámképzői szereppel a névragozásba és ige-ragozásba.

Befejezésül csak azt említem még meg, hogy ORBÁN GÁBOR már idézett művében (36. l.) a régi nyelv *ketté* alakjait sajnálatos tévedéssel így olvassa: *kette* és tévesen úgy fogja föl, hogy az a *ket* töből és az -*e* egyes harmadik személyragból áll. Meg lehetünk győződve arról, hogy ha ORBÁN a *két*, *kettő* és *ketté* szavainkat tanulmányozná nyelvemlékeinkben, maga is belátná alapos tévedését egyébként jeles munkájában.

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM REG. UNIVERSITATIS HUNG. FRANCISCO JOSEPHINAE.

Sectio : PHILOLOGICA

Tom. V. Fasc. 2.

Redigunt: I. HUSZTI—G. MÉSZÖLY.

A MAGYAR PARLAMENTI NYELV LEGGYAKORIBB SZAVAI

ÖSSZEÁLLÍTOTTA

NEMES ZOLTÁN

ELŐSZÓVAL ELLÁTTA

TRAEGER ERNŐ

K I A D J A :

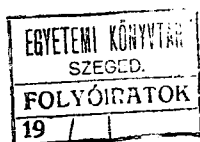
A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TÁMOGATÁSÁVAL

AZ EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE

S Z E G E D

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RT.

1933

Ára 2 pengő.

Előszó.

A nyelv élő organizmusának vizsgálata és a nyelv egyetemes törvényszerűségeinek kutatása, egyre több és több problémát vet fel. Ahogyan az orvosi tudomány az emberi test egyes szerveinek és azok életműködésének tüzetesebb vizsgálásával egyre újabb és újabb megállapodásokra jut, úgy a nyelvtudománynak tartalmi köre is mindjobban bővül azáltal, hogy a nyelvkutatók szélesebb perspektívájú szemszögből ítélik meg az emberi nyelv keletkezésének, a nyelvi tevékenység kialakulásának, a nyelvi folyamatok alkalmazásának és egyáltalában a nyelv hang-, alak- és mondattanának, valamint szóhasználatának szövevényes és bonyolult kérdéseit.

A nyelv élete örökös változásoknak sorozatából áll, amelyek nemcsak a gondolatok kifejezési formáját alakítják át és fejlesztik tovább, hanem a lélektani mozzanatok megrögzítésében és a nyelvtörténeti adatoknak feltárásával a nyelv életrajzát adják meg.

A nyelvtörténetnek megkezdődött mostanában bizonyos esztétikai szempontú kitágulása. A szegedi egyetem egyik tanára, Zolnai Béla, több jeles nyelvészeti tanulmányt és cikket tett már közzé. Ugyanazon egyetem másik tanára, Mészöly Gedeon, a stílustörténetet már mint nélkülözhetetlen eszközt használja legrégibb szövegeink magyarázatakor és példát adott arra is (mint a *síkság* és *róna* szó történetében), hogy miként kell megírni egy-egy szónak nemcsak hangtani, alaktani, közönséges értelemben vett jelentéstani történetét, hanem a különféle korokban, műfajokban, írói egyéniségekben jelentkező hangulattartalmi fejlődését is.

Az emberi szellem legérdekesebb nyilvánulásainak története a nyelvi stílustörténet; mondhatni: a szellemtörténeti tudományok legszellemibb ága.

De minél szellemibb magasságokba emeljük kutató szemünket, annál inkább vigyáznunk kell, hogy a földet el ne veszítsük lábunk alól. A stílustörténet — mint különösen Mészöly művei mutatják — csak a legridegebb adatgyűjtésen épülhet föl.

Ez az egyik oka annak, amiért örömmel fogadhatjuk Nemes Zoltánnak ezen újabb művét, mely egy új tudományos iránynak egyik előmunkálata és melynek más, gyakorlatibb rendeltetése mellett, jó hasznát fogja venni a magyar szónoki stílus történetének kutatója is.

De Nemes Zoltán tanulmánya azért is figyelmet érdemel, mert az ő kutatásai nyomán a nyelvészeknek nyelvtudományi munkálataiba bekapcsolódnak gyorsírók is, akik a nyelv fejlődését és a nyelv szervezetét a gyorsírásban való rövidítési lehetőségeknek kiaknázása céljából veszik bonckés alá. A gyorsírásnak alapja a nyelv, még pedig abban az összetett fajában, amely a fülnek és a szemnek egyszerre van szánva.

A gyorsíró, amikor a gondolatot hallható formájában követi, vagyis amikor a mondott és hallott hangokat papírra veti, az írásban keresi azokat az eszközöket, amelyeket a nyelv törvényszerűségeinek felhasználása révén alkalmazhat a beszéd megrögzítésénél és ebbeli lelki tevékenysége közben az elröppenő szavakat azonnal átváltoztatja vizuális jelképekké. Felhasználja e célra a hangtan, a szófejtés, a mondat- szabályait, a nyelv analógiát, a fonetikát, a képzőknek és ragoknak mondat szerkezeti összefüggését, az egyes és többszám kölcsönhatását, a nyelvjelenségek magyarázatához a képzettársulások, asszociációk által szolgáltatott eredményeket, a logika törvényeit, a szórendi kapcsolatokat, a szólamok és állandó kifejezésekből kínálkozó rövidítéseket, vagyis a nyelvtan és mondat- tan összes requisitumait. Innen van az a szoros összefüggés, amely a gyorsírás és a nyelv között fennáll és amely a leghatásosabban abban a megállapításban jut kifejezésre, hogy nyelv nélkül nincsen gyorsírás.

Az egységes magyar gyorsírás életbeléptetése után a Magyar Gyorsírók Országos Szövetsége elhatározta, hogy szógyakorisági statisztikát készítet és összeállítja a magyar nyelv képző-, jel- és ragstatisztikáját, hogy ezek a statisztikák alapjai lehessenek esetleg későbbi gyorsírási célú munkáknak. A statisztikai munkák vezetésére a Szövetség dr. Nemes Zoltán országgyűlési gyorsíródai titkárt kérte fel, aki vállalta is a munkát s több gyorsíró-műtárs segítségével igénybevéve — akik a szövegek „kiírását“ és *abc*-rendbe állítását végezték — el is készítette 100.000 szótagnyi szöveg alapján a magyar nyelv képző-, jel- és ragstatisztikáját s ugyancsak e szövegek alapján szógyakorisági statisztikát is állított össze.

Bár e munkák végső célja az volt, hogy gyorsírási szempontból értékesíthető eredményeket kapjon a Szövetség, dr. Nemes Zoltán munkája során nem hagyta figyelmen kívül a nyelvészeti szempontokat sem, hanem a gyorsírási célt és a nyelvészeti szempontokat összeegyeztetve, úgy állította össze e statisztikát, hogy mind a gyorsírók, mind a nyelvészek felhasználhatják a leszűrt eredményeket. Ez a magyarázata egyes olyan megjegyzéseknek, amelyek bizonyára feltűnnek majd a nyelvészeknek; pl. miért említi fel Nemes a *kell*, *hall*, *szer* stb. szók mellett azt is, hányszor fordultak elő a *kel*, *hal*, *szeréncse*, *szerep* szók is. Azért, mert a gyorsíró a maga rövidítéseinél nem ragaszkodik mindig szigorúan a nyelvtanhoz, hanem ugyanazt a szótőt felhasználja egymással nem rokon szók rövidítéseinél is s nincs tekintettel betűkettőzésre sem. A gyorsíró felhasználja majd ezeket a megjegyzéseket, a nyelvész pedig egyszerűen nem veszi tekintetbe.

A közölt statisztikák szótöveket sorolnak fel, illetőleg minden szónál adják a továbbképzések számát is. Ez is összeegyeztetése a nyelvészeti és gyorsírási szempontoknak. A nyelvészt ugyanis inkább talán az érdekli, hogy egy bizonyos szótő, illetőleg valamely szó, mint további képzett szóknak alapja, hányszor fordul elő, a gyorsírót azonban, mivel a gyorsírási rendszer grafikus jelölési módjai szabják meg sok esetben a rövidítések alapját, amelyek ugyanabból a többől képzett szóknál szemre nem mindig azonosak, bizonyos esetekben inkább az egyes továbbképzések száma külön-külön érdekli.

Ez a statisztika csak a parlamenti beszédek, vagyis a szónoki nyelv szógyakoriságát adja. Rémélhetőleg idővel követni fogja a kereskedelmi levelezés és az újságírói nyelv szógyakorisági statisztikája is.

Még csak azt említem meg, hogy ez a szóstatisztika az első, amely a magyar nyelvről nyomtatásban megjelent.

Dr. Traeger Ernő.

A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai

Összeállította dr NEMES ZOLTÁN

A Magyar Gyorsírók Országos Szövetsége felkérésére az elmúlt években szógyakorisági vizsgálatokat végeztem, ill. elkészítettem a magyar nyelv képző-, jel- és ragstatisztikáját. Ez utóbbi megjelent a *Magyar Nyelv* 1932. évi 1—4. számaiban, a leggyakoribb szók sorát pedig most adom közre.

A statisztika 100.000 szótagnyi, vagyis 40.977 szónyi szöveg eredményeit öleli fel s így természetesen csak a gyakrabban előforduló szóknál ad megbízható gyakorisági arányszámot. Épen ezért a közölt táblázatokba csak azokat a szokat vettem fel, amelyek a feldolgozott szövegben legalább 25-ször fordultak elő.

Csak parlamenti beszédrészleteket dolgoztam fel a statisztika céljaira* még pedig 200 darab egyenkint kereken 500—500 szótagot felölelő beszédrészletet. A statisztika megítélésénél természetesen nem szabad szem elől téveszteni, hogy az alapot parlamenti beszédek adják; ez magyarázza egyes szók gyakori előfordulását is, amelyek más területről vett statisztikában semmiesetre sem szerepelnének: ilyen nagy számmal.

Három táblázatot közlök: az első a legalább 25-ször előfordult szótövek és szók táblázata *abc*-rendben, a második ugyanezeket a szótöveket és szokat adja gyakoriság szerint, a harmadikba pedig azokat a szokat vettem fel, amelyek nagyon gyakran szerepelnek összetett szók alkotórészeiként. Ebben a harmadik táblázatban szerepel az első két táblázat minden olyan szava, amely előfordulásának legalább negyedrésszében összetételben szerepel, még pedig részletezve aszerint, hogy az illető szó önállóan (tehát nem összetételben) hányszor fordul elő s hányszor szerepel összetett szóban mint előtag, középtag vagy utótag.

* Az eredeti elgondolás az volt, hogy külön-külön fogjuk elkészíteni a parlamenti beszédek, vagyis a szónoki nyelv, a kereskedelmi levelezés és az újságcikkek szóstatisztikáját.

A 100.000 szótagnyi szöveg — mint tudjuk — 40,977 szót ölel fel. Ebben a számban az összetett szók egy-egy szóként szerepelnek. A szóstatistikába azonban az összetett szókat alkotóikra bontva vettem fel: alkotórészeiket hozzáadtam az illető szó önállóan szereplő csoportjához. (Pl. a *magyar* szó összesen 218-szor fordult elő; ebbe a számba bele van számítva minden önálló *magyar* szó s összetételekben szereplő minden előfordulása. Ha gyakran fordul elő összetételekben, akkor a *magyar* szót megtalálom a harmadik táblázatban is; itt látom, hogy önállóan 177-szer szerepelt, előtagban, középtagban és utótagban pedig 37-szer, 3-szor, ill. egyszer — középtagnak nevezvén a hármas vagy többes összetett szók középső alkotóit.) Természetesen ha valamely összetett szó legalább 25-ször előfordult a szövegekben, maga is belekerült a statisztikába; az ilyen összetett szókat dőlt betűvel szedtettem, annak jelzésül, hogy az illető szó alkotórészei még külön-külön is szerepelnek a statisztikában mint egyszerű (nem összetett) szók. Pl. a *törvényjavaslat* szó alkotói, a *törvény* és *javaslat* szók külön-külön be vannak számítva a *törvény* és a *javaslat* szó gyakorisági számába.

Ami a második táblázat beosztását illeti, az első rovat a sor-számot, a második rovat az alapszót mutatja. A 3. jelzésű számsor azt mutatja, hogy az alapszó *továbbképzéseivel együtt* hányszor fordult elő, a 4. jelzésű számsor pedig azt, hogy az alapszó *továbbképzéseivel nélkül* milyen gyakori. Ebbe a számba az igéknél beszámítottam az egyszerű személyragos igealakokon kívül az igeneveket (participiumokat), a szenvedő, műveltető és ható igéket is, mellékneveknél pedig a közép- és felsőfokot is. Pl. az *áll* szónál 433, ill. 111 szerepel e két számsorban, az *áll* szó tehát továbbképzéseivel (*állam, állami, állás, állít* stb.) összesen 433-szor fordult elő, továbbképzéseivel nélkül pedig — beszámítva azonban az igeneveket, a szenvedő, műveltető és ható alakokat — 111-szer. — Az igeneveket, ha önálló szóként gyakran használatosak (pl. *képviselő, adó, alkalmazott*), külön is felvettem alapszóul, esetleg az 5. rovatban utaltam erre. A mellékneveknél a közép- és felsőfok arányát mindig feltüntettem az 5. rovatban s alapszóként is felvettem, ha számuk elérte a 25-öt. — Az 5. rovatban szereplő továbbképzéseket is, ha legalább 25-ször fordultak elő, ugyancsak besoroztam az alapszók közé a maguk továbbképzéseivel, így pl. az *állam* és *állami* szók, amelyek az *áll* ige továbbképzései, külön is szerepelnek, mint alapszók, továbbképzéseikkel.

A „Továbbképzések és megjegyzések” rovatba felvettem az alapszónak azokat a továbbképzéseit, amelyek legalább 10-szer fordultak elő a szövegekben, s felvettem bizonyos szükségesnek vélt megjegyzéseket is. Az e rovatba felvett továbbképzések száma bele van számítva a 3. rovatba is.

A továbbképzéseknél minden szó mellett két szám szerepel: az első a továbbképzett szót a maga továbbképzéseivel mutatja, a második, zárójelben levő szám pedig azt, hogy a szóbanforgó továbbképzett szó egyedül — továbbképzései nélkül — hányszor fordul elő. Ha ez a két szám egyenlő, ez azt jelenti, hogy annak a szónak továbbképzése nincs. Pl. az *áll* szónál látjuk: „-am 180 (124); -ami 56 (56).” Ez azt jelenti, hogy az *állami* szó továbbképzéseivel (*állami*) összesen 180-szor, maga az *állam* szó egyedül 124-szer fordult elő, az *állami* szó pedig 56-szor s továbbképzése nincs.

A megjegyzések egy része arra vonatkozik, hogy hasonló hangsoporttal kezdődő, de nem az alapszóból képzett szók milyen számban szerepeltek (pl. az *áll* igénél az *állapot* stb. szók). Ezeknek jelölésére a „Még:” szót használtam s az ilyen szó mellett levő szám a szót továbbképzéseivel együtt mutatja.

Ugyancsak az 5. rovatban tüntettem fel azt, hogy változás esetén a különböző tövek hogyan oszlanak meg. Egyes szóknál ugyanis bizonyos továbbképzésekben és ragos alakokban az alapszó *é*, ill. *ő* hangzója *e*-re változik (pl. *elég-eleget*, *erő-ereje*), *ó*-ból *a* lesz (*szó-szava*), a *hisz*, *tesz*, *vesz* és *visz* igéknél a fő 5—6-féle alakot is mutat s a *t*-végződésű igék *t*-je bizonyos esetekben *s*-sé változik. Ezeket a változásokat feltüntettem. A rövid hangzó elhagyásával keletkező változásokat (pl. *alkalom*-ból *alkalm*-) nem részleteztem.

Az 5. rovatba „Ebből:” jelzéssel vagy szögletes zárójelben felvettem azokat a ragos, tehát nem képzett alakokat is, amelyek feltűnő nagy számban fordultak elő (*részéről*, *alapján* stb.).

A névutóknál a személyragos alakokat (*előttem* stb.) nem számítottam bele a 4. rovatba; ez csak a tiszta, ragmentes névutók számát mutatja.

Az alapszók között szerepel néhány olyan szót is, amely egymagában nem él a nyelvben, hanem csak képzőkkel fordul elő; de amelyeket ebben az alakjukban kellett felvennem az alapszók

közé, minthogy ebből a többől nem egy, hanem két különböző továbbképzés is ered (pl. a *terjed* és *terjeszt* szók töve). — Az összetett szóknak alkotóikra bontása következtében olyan szó is szerepel a továbbképzések között, amely önmagában ismeretlen a nyelvben: a *kényszerít* ige második fele.

A *tesz*, *hisz* és *vesz* igéknél nem számítottam a továbbképzések közé a *tét* és *tétel*, *hit* és *hitel*, valamint a *vétel* szókat, mivel az ige egyszerű alakjai között *tét*, *hit* és *vét* tö nincs. Viszont más helyütt olyan szót is továbbképzésnek kellett vennem, amely az első pillantásra úgy látszik, mintha semmi összefüggésben sem lenne az alapszóval, de amelynek képzett voltára a megfelelő latin szó élesen rávilágít; pl. az *állam* az *áll* szó továbbképzése (*status*, *stare*), a *természet* pedig a *terem*-é, (*natura*, *nascor* ill. *natus*).

Az *ikes* igéket az *-ik* rag nélkül írtam mindenhol, hogy a továbbképzések jelölésénél az *-ik* ne okozzon nehézséget.

Végül még néhány megjegyzést a statisztikába felvett szókra. Mint említettem, a feldolgozott szövegek parlamenti beszédreszletek voltak s ez magyarázza gyakori előfordulását főként a következő szóknak: *úr* (a *képviselő úr* és *miniszter úr* kifejezésekben), *miniszter*, *miniszterelnök*, *minisztérium*, *tiszt* és *tisztel* (a *tisztelt* szó alapja), *kormány*, *kormányoz* ill. *kormányzat*, *ügy* ill. *ügyi*, *kép* és *visel* (a *képviselő* szó elő- és utótagja), *bizottság*, *törvény*, *képvisel* ill. *képviselő*, *társ* (a *képviselőtárs* szóban), *nemzet* és *gyűlés* ill. *gyűl* (a *nemzetgyűlés* alkotói), *jav*- ill. *javaslat*, *ház*, *pénz*, *pénzügy*, *pénzügyminiszter*, *politika*, *képviselőtárs*, *nemzetgyűlés*, *méltóztat*-, *törvényjavaslat*, *vetés* (a *költségvetés* szóban), *mível* ill. *mívelés*, *földmívelés*, *földmívelésügyi*, *költségvetés*, *ellenzék*.

*

A három táblázat a következő:

1. A leggyakoribb szók és szótövek abc-rendben.*

a	3698	aki	148	állam	180
abban	40	akkor	184	állami	56
ad	278	alap	83	állap-	112
adás	27	alatt	38	állapít	77
adó	152	alkalmaz	35	állapot	32
ahol	27	alkalmazott	25	állás	51
akar	103	alkalom	66	álláspont	32
akár	39	áll	433	állít	70

* Az egyes szókhoz csatlakozó megjegyzéseket lásd a 2. táblázatban.

által	37	egy	612	felel	62
általában	27	egyéb	34	<i>felszólal</i>	25
általános	28	egyes	46	fenn	44
amely	407	egyik	43	figyel	40
ami	121	el	418	figyelem	31
amikor	126	él	99	fizet	60
annak	76	elég	39	fizetés	26
annyi	34	élet	63	fog	227
ár	27	<i>eljár</i>	30	fogad	29
arra	132	<i>eljárás</i>	27	fogás	44
arról	37	ellen	153	foglal	66
át	63	ellenzék	29	foglalkoz-	42
az	1458	elnök	58	fogy	26
azok	135	elő	222	folym	99
azon	25	előtt	92	fontos	30
azonban	84	első	58	forma	32
azt	304	ember	50	forog	27
azzal	35	emel	47	forr	27
bár	35	én	137	fő	64
be	287	enged	48	föld	128
bele	37	ennek	102	<i>földmívelés</i>	37
benn	25	ép	104	<i>földmívelésügyi</i>	35
bér	53	épen	53	gazda	152
beszéd	35	épít	33	gazdaság	130
beszél	44	ér	130	gazdasági	99
bir	118	érdek	73	gondol	42
bíró	60	erdő	26	gyakorol	25
bíróság	34	ered	37	gyermek	25
birtok	31	eredmény	29	győz	29
bíz-	218	érez	28	gyűl-	84
bizony	66	erő	44	gyűlés	83
bizonyos	46	erre	53	ha	268
bizottság	72	ért	50	háború	32
biztos	57	érték	47	had	42
biztosít	53	es-	96	hall	37
bűn	28	és	905	hanem	81
cél	61	eset	72	hang	55
csak	200	ész	35	hangoz-	31
de	169	év	83	három	28
díj	41	ez	321	használ	25
dolgoz-	33	ezek	163	haszon	32
dolog	90	ezen	48	hat	91
e	91	ezt	182	hatalom	36
ebben	63	ezzel	49	határ	58
ebből	25	fejez	27	határoz	38
eddig	30	fejl-	26	ház	126
egész	90	fel	307	hely	192

helyes	37	jó	119	küld	27
helyez	82	jobb	30	külföld	43
helyzet	56	jog	138	külön	103
hisz	43	jön	92	különb	29
hiszen	64	jövedelem	33	különös	44
hit	25	jut	53	lak	64
hív	61	kapcsol	29	lakás	33
hivat	42	kapocs	33	lát	123
hogy	1260	kell	241	le	156
hossz	27	kény	45	legnagyobb	25
hoz	77	kénytelen	26	legyen	43
hozzá	43	kép	229	lehet	207
ide	28	képvisel	175	lélek	28
idő	104	képviselő	167	lesz	48
igaz	113	képviselőtárs	85	lét	55
igazgat	48	kér	71	lett	26
igazgatás	25	kérd	224	ma	93
igazság	30	kérdés	202	mag-	151
igen	104	keres	59	maga	95
így	58	kèresked-	28	magyar	232
ill-	87	kereszt-	32	Magyarország	40
illet	65	kerül	56	mai	25
ilyen	70	kész	34	majd	34
ind-	74	két	60	már	142
indít	25	kéz	38	más	157
indok	31	ki	447	másik	35
intéz	84	kijelent	27	még	780
irtézked-	30	kis	58	még	156
intézkedés	25	kíván	64	megállapít	49
ipar	44	kívül	34	megfelel	27
ír	47	kormány	231	mégis	28
irány	33	kormányoz	40	megy	68
is	554	kormányzat	34	mellett	27
iskola	62	kölcsön	29	méltó	67
ismer	65	költ	69	méltóztat-	55
ismét	30	költség	59	mely	41
itt	147	költségvetés	45	mély	26
jár	100	kör	63	ment(eni)	36
járás	30	körül	33	mennyi	38
jav-	129	köt	71	mer	29
javaslat	120	követ	88	mér	50
javasol	122	követel	36	mert	245
jegyez	33	következ-	67	mérték	29
jel	55	köz	261	mező	45
jelen	123	között	45	mezőgazda	45
jelént	99	község	28	mezőgazdaság	44
jelentés	28	kül	54	mezőgazdasági	30

mi	185	ön	38	szeret	25
milyen	37	őr	30	szeresz	54
mind	234	össze	107	szerint	54
minden	175	összeg	50	szerv	32
mindig	25	párt	59	szervez	27
miniszter	253	pedig	83	szerződés	36
<i>miniszterelnök</i>	38	példa	36	szó	170
minisztérium	26	pénz	112	szociál	43
mint	176	<i>pénzügy</i>	56	szól	52
mivel	38	<i>pénzügyminiszter</i>	35	szólal	26
mívelés	37	polgár	31	szolga	58
mód	54	politika	99	szolgál	50
mond	166	politikai	58	szűk	77
most	72	pont	121	szükség	73
mul-	48	programm	29	szükséges	32
mult	29	rá	70	szün-	31
munka	167	rég	26	tag	38
munkás	87	rend	220	talál	26
mutat	52	rendel	60	talán	33
nagy	237	rendelkez-	41	tám	34
nagyobb	56	rendelkezés	33	tan	77
nap	79	rendez	33	tanít	35
ne	58	<i>rendszer</i>	33	tár	28
nélkül	47	rész	188	tárgy	58
nem	920	ruha	31	tárgyal	40
<i>nemcsak</i>	39	ruház	27	tárgyalás	29
nemzet	132	s	104	társ	147
<i>nemzetgyűlés</i>	71	saját	35	társadalom	31
nép	91	sem	152	tart	182
név	53	semmi	58	tartás	29
névez	45	sok	82	tehát	83
néz	66	sor	65	teher	45
nézve	29	sőt	29	tekint	92
nincs	56	súly	56	tekintet	62
nyíl-	68	súlyos	31	teljes	69
nyilván	31	szab	39	tény	63
nyug-	53	szabad	58	tér	61
<i>nyugdíj</i>	28	szabály	30	terem	84
oda	31	szak	65	terj-	55
ok	54	száll	37	terjeszt	35
olyan	172	szám	88	termel	36
ország	157	száz	47	terv	30
oszt	54	szem	143	tesz	152
osztály	38	szemben	59	tét	58
óta	30	személy	25	tétel	38
ott	47	<i>szempont</i>	56	tiszt	235
ő	46	szer	129	tiszta	31

tisztel	197	ügy	220	vég	72
<i>tisztviselő</i>	28	ügyi	60	vél	52
tovább	35	ül	25	vélemény	40
több	74	üz	44	vesz	132
tör	25	üzem	30	vet	67
<i>történ-</i>	86	vagy	198	vétel	31
törvény	187	vagyok	38	vetés	47
<i>törvényjavaslat</i>	54	vál-	112	vezet	38
tud	223	vala-	78	világ	47
túl	36	<i>valami</i>	27	visel	221
tulajdon	45	választ	52	visz-	41
<i>tulajdonképen</i>	30	váll	46	viszony	39
ügy	139	vállal	45	vissza	37
ugyan	48	való	85	volna	128
új	66	vált	35	volt	185
úr	277	változ-	26	von	85
út	71	van	268	vonat	42
után	89	vannak	31	vonatkoz-	40
utó	31	vár	75	zár	25
		város	45		

2. Szógyakorisági statisztika.*

Sorszám	Alapszó	Az alapszó gyakorisága		Továbbképzések és megjegyzések
		továbbképzéssel együtt	továbbképzések nélkül	
1	2	3	4	5
10	a	3698	3698	
	az	1458	1458	Ebből határozott névelő 1181, mutató név- más 277. — A ragos alakok (<i>azt, azok</i> stb) külön
	hogya	1260	1240	-an 20
	nem	920	776	-es 11 (2); -zet 132 (110); -zeti 22 (21)
	és	905	905	
	meg	780	780	Még: megint (= újra) 13
	egy	612	376	-én 18 (10); -enes 10 (10); -es 46 (32); -esül 14 (2); -etem 19 (11); -éz 19 (4); -ik 43 (43); -ség 14 (10); -szerű 20 (18); -ütt 11 (9). — Még: egyéb 34
	is	554	554	
	ki	447	447	
	áll	433	111	-am 180 (124); -ami 56 (56); -andó 17 (15); -ás 51 (51); -ít 70 (52); -ítás 17 (17). — Még: állapít 77; állapod 3; állapot 32
	el	418	418	
	amely	407	407	Még: mely 41
	ez	321	321	A ragos alakok (<i>ezt, ezek</i> stb) külön
20	fel	307	307	Még: felé 11; felel 62; felesleg 16; felső 16
	azt	304	304	
	be	287	287	
	ad	278	217**	-ás 27 (22); -at 22 (22); -ó 152 (135); -öz 14 (4)
	úr	277	268	
	ha	268	268	
	van	268	237	-nak 31
	köz	261	120	-ött 45 (40); -ség 28 (21); -vet- 16. — Még: közel 19; közép 13
	miniszter	253	219	-ium 26 (26)
	mert	245	245	
	kell	241	231	-em 10 (—). — Még: kel 13
	nagy	237	230	Ebből: -obb 31; leg ~ obb 25; -on 71
	tiszt	235	32	-el*** 197 (186). — Még: tiszta 31
	mind	234	56	-en 175 (151); -enféle 11 (11). — Még: min- dig 25
	magyar	232	218	-áz 12 (7)

* A 4. rovat az igéknel felőleli az egyszerű személyragos igealakokon kívül az ige-
neveket (participiumokat), szenvedő, művelői és ható igéket is, melléknéveknél pedig a közép-
és felsőfokot is.

** Ideszámítva: adó 135

*** Ideszámítva: tisztelt 178.

Sorszám	Alapszó	Az alapszó gvakorisága		Továbbképzések és megjegyzések
		tovább- képzé- ssel együtt	tovább- képzé- sek nélkül	
1	2	3	4	5
30	kormány	231	191	-oz 40 (3); -zat 34 (27)
	kép	229	182	-es 16 (11); -telen 11 (6). — Még: -kép és -képen (rag) 63
	fog	227	111	-ás 44 (30); -ásol 11 (10); -lal 60 (22); -lal- koz 42 (37); -va 10 (10). — Még: fogad 29
	kérd	224	8	-és 202 (201); -ez 14 (14)
	tud	223	184	-omás 14 (10)
	elő	222	87	-bb 14 (11); -tt 92 (90)
	visel	221	209*	
	rend	220	108	-el 60 (3); -elet 13 (13); -elkez 41 (3); -elke- zés 33 (33); -ez 33 (16); -ezés 12 (12)
	ügy	220	143	-el 13 (3); -i 60 (60)
	biz-	218	13	-ony 66 (2); -onyít 14 (10); -onyos 46 (45); -ottság 72 (63); -tos 57 (4); -tosít 53 (27); -tosítás 22 (15)
40	lehet	207	149	-etlen 18 (14); -ő 42 (13); -őség 24 (24); -séges 11 (11). — Tövek: lehet- 204, lehes- 3
	kérdés	202	201	
	csak	200	200	
	vagy	198	118	-ok 38; -unk 22; -on 18 (15)
	tisztel**	197	186	
	hely	192	49	-es 37 (29); -ett 11 (7); -ez 82 (12); -ezked 14 (12); -zet 56 (56)
	rész	183	152	-es 10 (1); -let 20 (10); -vény 13 (13). — [Részéről 39]
	törvény	187	174	
	mi	185	170	Még: miért 18; mikor 21; ami 121
	volt	185	185	Ebből: volt 155; más raggal 30
50	akkor	184	176	
	ezt	182	182	
	tart	182	103	-ás 29 (27); -oz 21 (19)
	állam	180	124	-i 56 (56)
	mint	176	176	
	képvisel	175	172***	
	minden	175	151	-féle 11 (11)
	olyan	172	172	Még: oly 18
	szó	170	91	-l 52 (41); -lal 26 (14); -lalás 12 (12); -lás 11 (11). — Tövek: szó- 153; szav- 17
	de	169	169	
	képviselő	167	166	

* Ideszámítva: viselő 193 (a képviselő és tisztviselő szókban).

** Ideszámítva: tisztelt 178

*** Ideszámítva: képviselő 166.

Sorszám	Alapszó	Az alapszó gyakorisága		Továbbképzések és megjegyzések.
		továbbképzéssel együtt	továbbképzések nélkül	
1	2	3	4	5
60	munka	167	71	-(á)s 87 (66); -(á)sság 21 (21)
	mond	166	158	
	ezek	163	163	Ideszámítva a ragos alakokat (ezeket stb) is
	más	157	97	-ik 35 (35); -od 14 (1); -odik 11 (11)
	ország	157	149	
	le	156	156	
	még	155	156	
	ellen	153	99	-ben 11 (11); -ére 12 (12); -zék 29 (17); -zéki 12 (12)
	adó	152	135	-z 14 (4)
	gazda	152	22	-(á)lkod 18 (6); -(á)lkodás 12 (12); -ság 130 (31); -sági 99 (99)
70	sem	152	152	Még: se 11
	tesz	152	135	tétlen 14 (14). — Tövek: tesz- 43; te- 52; té- 20; tegy- 6; ten- 26; tev- 5. — Még: tét 58
	mag-	151	—	-a 95; -am 25; -uk 21; -unk 10. — Még: magán 20; magás 18
	aki	148	148	
	itt	147	147	
	társ	147	91	-adalom 31 (17); -adalmi 14 (14); -aság 2 (22)
	szem	143	71	-ben 59 (59). — Még: személy 25
	már	142	142	
	úgy	139	139	Még: ugyan 48
	jog	138	101	-i 12 (12); -os 19 (12)
80	én	137	137	
	azok	135	135	Ideszámítva a ragos alakokat (azokat stb) is
	arra	132	132	
	nemzet	132	110	-i 22 (21)
	vesz	132	106	-edelem 12 (4). — Tövek: vesz- 58, ve- 27, vé- 13, vegy- 3, ven- 24, vev- 7. — Még: vétel 31
	ér	130	18	-ez 28 (14); -int 12 (9); -ték 47 (15); -tékes 19 (3); -tékesít 16 (10); -vény 14 (5)
	gazdaság	130	31	-i 99 (99)
	jav-	129	—	-asol 122 (2); -aslat 120 (120)
	szer	129	45	-ez 54 (14); -ít 12 (12); -ződés 36 (34). — Még: szerencse 5; szerep 7; szeret 25; szerint 54
	föld	128	105	-i 23 (23)
90	volna	128	128	Ebből: volna 122; egyéb személyraggal 6
	amikor	126	126	Még: mikor 21

Sorszám	Alapszó	Az alapszó gyakorisága		Továbbképzések és megjegyzések
		továbbképzéssel együtt	továbbképzések nélkül	
1	2	3	4	5
100	ház	126	106	-i 20 (20)
	jelen	123	13	-t 99 (54); -tés 28 (28). — Még: jel 55
	lát	123	98	-ás 11 (9); -sz 11 (10). — Tövek: lát- 117, lás- 6
	javasol (javasl-)	122	2	-at 120 (120)
	ami	121	121	Még: mi 185
	pont	121	105	
	javaslat	120	120	
	jó	119	118	Ebből: jobb 21; legjobb 8; jól 30
	bír	118	27*	-ál 13 (6); -ó 60 (16); -ói 10 (10); -óság 34 (33); -tok 31 (15); -tokos 14 (11)
	igaz	113	21	-gat 48 (11); -gatás 25 (12); -gatási 12 (12); -gató 21 (9); -gatóság 11 (10); -ság 30 (18)
	állap-	112	—	-ít 77 (66); -ítás 10 (10); -ot 32 (32)
	pénz	112	112	
	vál-	112	13	-aszt 52 (29); -asztás 21 (10); -asztási 11 (11); -asztó 27 (25); -ság 10 (9); -t 35 (4); -toz 26 (12); -toztat 15 (7). — Még: válasz 17; váll 46
	akar	108	100	
110	össze	107	42	-g 50 (47); -s 15 (13)
	ép	104	7	-en 53 (53); -ít 33 (12); -ítés 15 (15); -ül 11 (5)
	idő	104	103	Tövek: idő- 78, ide- 26
	igen	104	104	
	s	104	104	
	külön	103	26	-b 29 (—); -böz 13 (11); -ös 44 (44)
	ennek	102	102	
	jár	100	39	-ás 30 (29); -at 11 (4); -ul 16 (13)
	él	99	22	-et 68 (68)
	foly-	99	17	-am 16 (10); -ás 16 (8); -tán 13 (13); -tat 16 (13); -tonos 18 (3); -tonosság 15 (14)
	gazdasági	99	99	
	jelent	99	54	-és 28 (28)
	politika	99	41	-i 58 (58). — Még: politikus 7
	es-	96	12	-emény 12 (12); -et 72 (65)
120	maga	95	95	Még: magam 25; maguk 21; magunk 10
	ma	93	68	-i 25 (25)
	előtt	92	90	
	jön	92	54	jövő 14 (14); jövedelem 33 (17); jövedelmi 12 (12). — Tövek: jön- 23, jö- 14, jöj- 1, jöv- 54

* Ideszámítva: bíró 16.

Sorszám	Alapszó	Az alapszó gyakorisága		Továbbképzések és megjegyzések
		tovább- képzé- ssel együtt	tovább- képzé- sek nélkül	
1	2	3	4	5
130	tekint	92	17	-ély 11 (7); -et 62 (62)
	e	91	91	Ebből: mutató névmás 49, kérdő szócska(-e) 42
	hat	91	12	-alom 36 (20); -ás 13 (13); -óság 24 (19). — Még: határ 58
	nép	91	82	
	dolg (dolg-)	90	54	-oz 33 (30)
	egész	90	79	
	ember	90	83	
	után	89	85	
	követ	88	18	-kez 67 (31); -kezmény 12 (12); -keztében 19 (19). — Tövek: követ- 88, köves- 0. — Még: követel 36
	szám	88	45	-ít 14 (8); -ol 19 (11)
	ill-	87	19	-et 65 (44); -eték 10 (3); -ető 35 (34)
	munkás	87	65	-ság 21 (21)
	történ-	86	68	-elem 13 (6)
140	képviselőtárs	85	85	
	való	85	60	
	von	85	20	-át 42 (1), -atkoz 40 (32)
	azonban	84	84	
	gyűl-	84	1	-és 83 (80)
	intéz	84	19	-et 12 (6); -ked 30 (5); -kedés 25 (25); -mény 13 (13)
	terem (term)	84	5	-t 12 (10); -el 36 (14); -észet 24 (2); -észetes 21 (21)
	alap	83	73	Ebből: alapján 29
	év	83	61	-i 18 (18)
	gyűlés	83	80	
150	pedig	83	83	
	tehát	83	83	
	helyez(helyz)	82	12	-ked 14 (12); -et 56 (56)
	sok	82	76	
	hanem	81	81	
	nap	79	50	-i 24 (24)
	vala-	78	78	Csak összetételekben (valami stb.) fordult elő
	állapít	77	66	-ás 10 (10)
	hoz	77	58	-ás 16 (12)
	szük	77	1	-ség 73 (30); -séges 32 (29)
	tan	77	12	-ít 35 (25); -ítő 23 (20); -ul 21 (13). — Még: tanu 17
	annak	76	76	

Sorszám	Alapszó	Az alapszó gvakorúsága		Továbbképzések és megjegyzések
		tovább- képzé- ssel együtt	tovább- képzé- sek nélkül	
1	2	3	4	5
160	vár	75	28	-os 45 (32); -osi 12 (12)
	ind-	74	—	-ít 25 (10); -ítvány 14 (13); -ok 31 (5); -okol 24 (8); -okolás 16 (15); -ul 18 (13)
	több	74	41	-ség 20 (13)
	érdek	73	44	-el 16 (13)
	szükség	73	30	-es 32 (26)
	bizottság	72	63	
	eset	72	65	Ebből: esetben 18
	most	72	68	
	vég	72	43	-ez 17 (12). — [Végre 22]
	kér	71	65	
170	köt	71	19	-eles 24 (8); -elesség 16 (16); -elez 21 (6); -elezettség 15 (15). Tövek: köt- 71, kös 0
	nemzetgyűlés	71	68	
	út	71	35	-al 15 (13); -asít 10 (ö); -i 11 (11)
	állít	70	52	-ás 17 (17)
	ilyen	70	70	Még: ily 2
	rá	70	65	
	költ	69	3	-ség 59 (59)
	teljes	69	53	Ebből: teljesen 37
	élet	68	68	
	megy	68	59	Tövek: megy- 18, me- 13, men- 37. — Még: megye 11
180	nyíl-	68	25	-atkoz 23 (7); -atkozat 14 (14); -ván 31 (11); -vános 13 (4)
	következ-	67	31*	-mény 12 (12); -tében 19 (19)
	méltó	67	3	-ztat 55 (55)
	vet	67	18	-és 47 (38). — Tövek: vet- 67, ves- 0
	alkalom (alkalm-)	66	24	-az 35 (32); ebből: alkalmazott 25 (25)
	bizony	66	2	-ít 14 (10); -os 46 (45)
	foglal	66	22	-koz 42 (37)
	néz	66	55	-et 11 (10). — [nézve 29]
	új	66	58	Ebből: -abb 9; leg ~ abb 3
	illet	65	53	-ék 10 (3). — [illető 35 (25); illetőleg 9] — Tövek: illet- 65, illes- 0
190	ismer	65	43	-et 16 (11)
	sor	65	54	
	szak	65	37	-asz 14 (14); -ít 10 (8)
	fő	64	61	Ebből: leg ~ bb 9
	hiszen	64	64	

* Ideszámítva: következő 11.

Sorszám	Alapszó	Az alapszó gyakorisága		Továbbképzések és megjegyzések
		továbbképzéssel együtt	továbbképzések nélkül	
1	2	3	4	5
200	kíván	64	53	
	lak	64	18	-ás 33 (33); -osság 12 (12). — Még: lakol 5
	át	63	63	
	ebben	63	63	
	kör	63	27	-ül 33 (18); -ülmény 14 (14)
	tény	63	46	-ező 10 (10). — [tényleg 22]
	felel	62	38	-ős 23 (3); -össég 19 (19). — [felelő 23]
	iskola	62	55	
	tekintet	62	62	Ebből: -ben 27, -ében 20
	cél	61	54	
210	hív	61	26	-at 42 (9); -atal 14 (12); -atkoz 14 (9)
	tér	61	58	Tövek: tér- 51, ter- 10
	biró	60	16	-i 10 (10); -ság 34 (33). — Tövek: bíró- 55, bírá- 5
	fizet	60	34	-és 26 (21). — Tövek: fizet- 59, fizet- 1
	két	60	38	-ség 17 (6); -sértelen 10 (10)
	rendel	60	3	-et 13 (13); -kez 41 (3); -kezés 33 (33)
	ügyi	60	60	
	keres	59	16	-et 15 (6); -ked 28 (7); -kedelem 21 (7); -kedelmi 14 (14)
	költség	59	59	
	párt	59	52	
220	szemben	59	59	
	elnök	58	52	
	első	58	57	
	határ	58	20	-oz 38 (16); -ozat 20 (9); -ozati 11 (11)
	így	58	58	
	kis	58	45	Ebből: -ebb 5; leg ~ ebb 2. — Még: kísér 11
	ne	58	58	
	politikai	58	58	
	semmi	58	36	-féle 21 (21)
	szabad	58	36	-ít 10 (2)
230	szolga	58	8	-(á)l 50 (37); -(á)lat 11 (8)
	tárgy	58	9	-al 40 (10); -alás 29 (29)
	tét	58	5	-el 38 (36)
	biztos	57	4	-ít 53 (27); -ítás 22 (15)
	állami	56	56	
	helyzet	56	56	
	kerül	56	42	-et 11 (10)
	nagyobb	56	30	leg ~ 25 (25)
	nincs	56	50	

Sorszám	Alapszó	Az alapszó gyakorisága		Továbbképzések és megjegyzések
		továbbképzéseivel együtt	továbbképzések nélkül	
1	2	3	4	5
240	pénzügy	56	37	-i 19 (19)
	súly	56	12	-os 31 (28); -oz 13 (11)
	szempont	56	56	Ebből: -ból 13, -jából 16
	hang	55	20	-z- 31 (17); -oztat 11 (10)
	jel	55	13	-lem 11 (-); -vény 11 (11). — Még: jelen 123
	lét	55	28	-i 17 (17)
	méltóztat-	55	55	Tövek; méltóztat- 19, méltóztat- 36
	terj-	55	—	-ed 16 (11); -eszt 35 (27)
	kül	54	54	
	mód	54	43	-osít 10 (2)
	ok	54	27	-tat 19 (1); -tatás 18 (16)
	oszt	54	11	-ály 38 (31). — Tövek: oszt- 53, oszt- 1
	szeres (szerz-) szerint	54	14	-ódás 36 (34)
	törvény- javaslat	54	54	
250	ber	53	48	
	biztosít	53	27	-ás 22 (15)
	épen	53	53	
	erre	53	53	
	jut	53	48	Tövek: jut- 51, jus- 2
	név	53	8	nevez 45 (31), amiből nevezett 21. — Tövek: név- 4, nev- 49
	nyug-	53	26	-od 10 (10)
	mutat	52	38	Tövek: mutat- 46, mutas- 6
	szól	52	41	-al 26 (14); -alás 12 (12); -ás 11 (11)
	választ	52	29*	-ás 21 (10); -ási 11 (11). — Tövek: választ- 52, válasz- 0
	vél	52	3	-emény 40 (40)
	állás	51	51	
	ért	50	23	-elem 15 (11)
	mér	50	4	-ték 29 (28)
260	összeg	50	47	
	szolgál	50	37	-at 11 (8)
	ezzel	49	49	
	megállapít	49	39	-ás 10 (10)
	enged	48	31	
	ezen	48	48	
	igazgat	48	11**	-ás 25 (12); -ási 12 (12); -ó 21 (9); -óság 11 (10)
	lesz	48	48	
	mul-	48	38	Ebből: mult 29 (28)
	ugyan	48	48	

* Ebből: választó 25. ** Ebből: igazgató 9.

Sorszám	Alapszó	Az alapszó gvakorisága		Továbbképzések és megjegyzések
		tovább- képzé- ssel együtt	tovább- képzé- sek nélkül	
1	2	3	4	5
280	emel	47	18	-és 11 (10)
	érték	47	15	-es 19 (3); -esít 16 (0)
	ír	47	35	-at 12 (10)
	nélkül	47	31	
	ott	47	43	
	száz	47	19	-alék 21 (13)
	vetés	47	38	
	világ	47	30	-os 11 (8)
	bizonyos	46	45	
	egyes	46	32	-ül 14 (2)
	ő	46	46	A ragos alakok (<i>ők, őt</i>) külön
	váll	46	1	-al 45 (15); -alat 23 (23). — Még: vál- 112
	kény	45	15	-telen 23 (26)
	költségvetés	45	36	
290	között	45	40	Még: közt 5
	mező	45	45	
	mezőgazda	45	1	-ság 44 (14); -sági 30 (30)
	nevez	45	30	Ebből: nevezett 21
	teher	45	37	Tövek: teher- 10, terh- 35
	tulajdon	45	9	-képen 30 (28)
	vállal	45	15	-at 23 (23)
	város	45	32	-i 12 (12)
	beszél	44	40	
	erő	44	23	-s 16 (13). — Tövek: erő- 42, ere- 2
	fenn	44	44	
	fogás	44	30	-ol 11 (10)
	ipar	44	18	-i 14 (14)
	különös	44	43	Ebből: különösen 18
300	mezőgazdaság	44	14	-i 30 (30)
	üz	44	—	-em 30 (28); -let 13 (9)
	egyik	43	43	
	hisz	43	37	Tövek: hisz- 35, hi- 4, higy- 1, hin- 3. — Még: hiszen 68; hit 25
	hozzá	43	38	
	külföld	43	22	-i 21 (21)
	legyen	43	43	
	szociál	43	26	-is 17 (13)
	foglalkoz-	42	37	
	gondol	42	13	-at 10 (10); -koz 10 (6). — Még: gond 18
	had	42	16	-i 24 (24)
	hivat	42	9	-al 14 (12); -koz 14 (9)

Sorszám	Alapszó	Az alapszó gyakorisága		Továbbképzések és megjegyzések
		továbbképzéssel együtt	továbbképzések nélkül	
1	2	3	4	5
320	vonat	42	2	-koz 40 (32). Ebből: vonatkozó 32 (28)
	díj	41	19	-as 14 (14)
	mely	41	35	Még: amely 407
	rendelkez-	41	3	-és 33 (33)
	visz- (nem ige)	41	—	-ony 35 (35). — Még: visz (ige) 20. Ennek tövei: visz- 4, vi- 7, vigy- 4, vin- 5
	abban	40	40	
	figyel	40	3	-em 31 (31)
	kormányoz (kormányz-)	40	2	-at 34 (27)
	<i>Magyarország</i>	40	37	
	tárgyal	40	10	-ás 29 (29)
	vélemény	40	40	
	vonatkoz-	40	32	Ebből: vonatkozó 28 (28)
	akár	39	39	
	elég	39	17	Tövek: elég- 35, elég- 4
330	<i>nemcsak</i>	39	39	
	szab	39	9	-ály 30 (18); -ályoz 10 (7). — Még: szabad 58
	viszony	39	35	
	alatt	38	37	
	határoz	38	16	-at 20 (9); -ati 11 (11)
	kéz	38	24	kezel 17 (7). — Tövek: kéz- 2, kez- 36
	mennyi	38	36	
	<i>miniszterelnök</i>	38	38	
	mivel	38	1	-és 37 (35). — Még: mivel (kötőszó) 2
	osztály	38	31	
	ön	38	38	
	tag	38	30	Még: tagad 6
	tétel	38	36	
340	vagyok	38	38	
	vezet	38	31	Tövek: vezet- 37, vezes- 1
	által	37	26	Még: általában 27, általán 10, általános 28
	arról	37	37	
	bele	37	36	
	ered	37	3	-mény 29 (27)
	<i>földművelés</i>	37	35	
	hall	37	11	-gat 23 (16). — Még: hal 10; halad 8
	helyes	37	29	
	milyen	37	37	
	mívelés	37	35	
350	száll	37	12	-ít 24 (15). — Még: szál 3
	vissza	37	37	

Sorszám	Alapszó	Az alapszó gyakorisága		Továbbképzések és megjegyzések
		továbbképzéssel együtt	továbbképzések nélkül	
1	2	3	4	5
360	hatalom	36	20	
	követel	36	14	
	ment(en)	36	10	-elmi 16 (16)
	példa	36	28	Ebből: -(á)ul 19
	pénzügy-miniszter	36	28	
	szerződés	36	34	
	termel	36	14	-és 15 (15)
	túl	36	27	
	alkalmaz	35	32	Ebből: alkalmazott 25
	azzal	35	35	
	bár	35	35	
	beszéd	35	35	
	ész	35	14	Tövek: ész- 12, esz- 23
	földművelés-ügyi	35	35	
370	masik	35	35	
	saját	35	29	
	tanít	35	25	Ebből: tanító 23 (20)
	terjeszt	35	27	Tövek: terjeszt- 34, terjesz- 1
	tovább	35	25	
	vált	35	4	-oz 26 (12); -oztat 15 (7)
	annyi	34	34	
	bíróság	34	33	
	egyéb	34	29	Tövek: egyéb- 27, egyeb- 7
	kész	34	10	-ít 14 (11).
	kívül	34	30	
	kormányzat	34	27	
	majd	34	34	
	tám	34	—	-ad 12 (9); -ogat 18 (7); -ogató 11 (11)
380	dolgoz-	33	30	
	épít	33	12	-és 15 (15)
	irány	33	14	
	jegy	33	22	
	jövedelem	33	17	-i 12 (12)
	(jövendelm-)	33	4	-ol 29 (2); -olat 18 (18). — Még: kap 24
	kapocs	33	18	-mény 14 (14)
	(kapcs-)	33	18	
	körül	33	33	
	lakás	33	33	
	rendelkezés	33	33	
	rendez	33	16	-és 12 (12)
	rendszer	33	31	
	talán	33	32	
390	állapot	32	32	

Sorszám	Alapszó	Az alapszó gyakorisága		Továbbképzések és megjegyzések
		továbbképzéssel együtt	továbbképzések nélkül	
1	2	3	4	5
400	<i>álláspont</i>	32	32	
	forma	32	26	
	háború	32	22	-s 10 (10)
	haszon (haszn-)	32	7	-ál 25 (24)
	kereszt	32	—	-ény 13 (11); -ül 19 (19)
	szerv	32	3	-ez 27 (1); -ezet 18 (18)
	szükséges	32	29	
	birtok	31	15	-os 14 (11)
	figyelem	31	31	
	indok	31	5	-ol 24 (8); -olás 16 (15)
	nyilván	31	11	-os 13 (4)
	oda	31	31	
	hangoz (hangz-)	31	17	-tat 11 (10)
	polgár	31	15	-ság 10 (10)
	ruha	31	4	-(á)z 27 (3); -(á)zás 24 (6); -(á)zási 18 (18)
410	súlyos	31	28	
	szűn-	31	6	-tet 18 (14)
	társadalom (társadalm-)	31	17	-i 14 (14)
	tiszta	31	25	
	utó	31	1	-bbi 12 (12), amiből leg ~ bbi 5
	vannak	31	31	
	vétel	31	27	
	eddig	30	22	
	<i>eljár</i>	30	3	-ás 27 (26)
	fontos	30	25	
420	igazság	30	18	
	intézked-	30	5	-és 25 (25)
	ismét	30	11	-el 19 (18)
	járás	30	29	
	jobb	30	21	
	mezőgazdasági	30	30	
	óta	30	30	
	őr	30	9	őríz (őrz-) 12 (6)
	szabály	30	18	-oz 10 (7)
	terv	30	21	
430	<i>tulajdonképen</i>	30	28	
	üzem	30	28	
	ellenzék	29	17	-i 12 (12)
	eredmény	29	27	
	fogad	29	23	
	győz	29	5	-ód 22 (12); -ódás 10 (9)

Sorszám	Alapszó	Az alapszó gyakorisága		Továbbképzések és megjegyzések
		továbbképzéssel együtt	továbbképzések nélkül	
1	2	3	4	5
440	kapcsol	29	2	-at 18 (18)
	kölcsön	29	28	
	különb	29	7	-öz 13 (11), amiből különböző 11 (10)
	mer	29	11	
	mérték	29	28	Ebből: mértékben 23
	mult	29	28	
	nézve	29	29	
	programm	29	29	
	sőt	29	29	
	tárgyalás	29	29	
	tartás	29	27	
	általános	28	25	
	bűn	28	12	
	érez	28	14	
450	három	28	28	
	ide	28	28	
	jelentés	28	28	
	keresked-	28	7	-elem 21 (7); -elmi 14 (14)
	község	28	21	
	lélek (lelk-)	28	4	lelki 21 (21). — Tövek: lélek- 2, lelk- 26
	mégis	28	28	
	tár	28	21	
	tisztviselő	28	24	
	adás	27	22	
460	ahol	27	27	
	általában	27	27	
	ár	27	16	
	eljárás	27	26	
	fejez	27	9	-és 13 (13)
	forog (forg-)	27	8	-alom 17 (3); almi 14 (14)
	forr	27	1	-adalom 24 (14); -adalmi 10 (10)
	hossz	27	—	-u 20 (20)
	kijelent	27	18	
	küld	27	17	
	megfelel	27	27	Ebből: megfelelő 23 (23)
	mellett	27	26	
	ruház	27	3	-ás 24 (6); -ási 18 (18)
	szervez	27	1	-et 18 (18)
470	valami	27	25	
	erdő	26	26	Tövek: erdő- 25, erde- 1
	fejl-	26	—	-őd 16 (5); -ődés 11 (11)

Sorszám	Alapszó	Az alapszó gyakorisága		Továbbképzések és megjegyzések
		tovább- képzé- ssel együtt	tovább- képzé- sek nélkül	
1	2	3	4	5
	fizetés	26	21	
	fogy	26	2	-aszt 21 (12)
	kénytelen	26	26	
	lett	26	26	
	mély	26	22	Ebből: mélyen 19
480	minisztérium	26	26	
	nyugdíj	26	11	-as 14 (14)
	rég	26	7	-i 17 (17)
	szólal	26	14	-ás 12 (12)
	talál	26	25	
	változ-	26	12	-tat 15 (7)
	alkalmazott	25	25	
	azon	25	25	
	benn	25	4	-e 11 (11)
	ebből	25	25	
490	felszólal	25	13	-ás 12 (12)
	gyakorol	25	11	-at 11 (7)
	(gyakorl-) gyermek	25	25	Még: gyerek 2
	használ	25	23	
	hit	25	3	-el 21 (16)
	igazgatás	25	12	-i 12 (12)
	indít	25	10	-vány 14 (13)
	intézkedés	25	25	
	legnagyobb	25	25	
	mai	25	25	
500	mindig	25	25	
	személy	25	11	
	szeret	25	15	-et 10 (10). — Tövek: szeret- 25, szeres- 0
	tör	25	7	
	ül	25	13	-és 12 (12)
505	zár	25	17	

3. Összetételekben gyakran szereplő szók.*

	Összesen	Ebből előfordul					Összesen	Ebből előfordul			
		önállóan	előtagban	közép- tagban	utótagban			önállóan	előtagban	közép- tagban	utótagban
meg	780	205	573	2	—	elő	87	23	63	1	—
ki	447	95	309	2	41	után	85	44	1	—	40
el	418	89	328	1	—	nép	82	45	37	—	—
egy	376	281	84	—	11	gyűlés	80	8	1	—	71
fel	307	63	234	10	—	vala-	78	—	78	—	—
be	287	73	212	2	—	előtt	75	45	—	—	30
miniszter	219	121	38	—	60	munka	71	31	38	2	—
ad	217	97	36	2	82	szem	71	8	63	—	—
visel	209	9	—	102	98	élet	68	46	16	—	6
csak	200	144	10	—	46	állapít	66	27	—	—	39
kép	182	6	172	3	1	munkás	66	39	24	—	3
törvény	174	72	100	—	2	rá	65	29	36	—	—
mi	170	103	36	—	26	át	63	25	37	—	1
képviselő	166	66	100	—	—	ügyi	60	—	—	—	60
le	156	36	111	9	—	való	60	41	4	—	15
minden	151	105	45	—	1	költség	59	12	46	1	—
ország	149	94	3	—	52	politikai	58	38	—	—	20
ügy	143	68	5	58	12	tér	58	36	—	—	22
ügy	139	103	32	—	4	első	57	23	34	—	—
adó	135	39	36	2	58	mind	56	11	43	—	2
állam	124	70	45	—	9	kül	54	—	54	—	—
javaslat	120	66	—	—	54	hoz	54	32	—	—	22
köz	120	2	114	1	3	jelent	54	28	—	—	26
pénz	112	28	74	5	5	sor	54	21	1	—	32
áll	111	83	2	—	26	állít	52	28	—	—	24
nemzet	110	30	80	—	—	elnök	52	12	—	—	40
rend	108	15	64	4	25	párt	52	32	12	—	8
ház	106	46	21	8	31	állás	51	10	34	—	7
vesz	106	73	1	4	28	megy	51	24	—	—	27
föld	105	10	69	—	26	nap	50	25	7	—	18
pont	105	7	—	—	98	hely	49	33	12	—	4
jog	101	40	32	—	29	bér	48	8	9	8	23
gazdasági	99	59	—	—	40	ugyan	48	6	39	—	3
más	97	72	16	—	9	fő	47	4	36	2	5
ellen	95	59	36	—	—	mező	45	—	45	—	—
társ	91	—	3	—	88	szám	45	24	10	4	7
jó	88	45	25	17	1	szer	45	1	—	7	37

* Az első számsorban az 2. táblázat 4. rovatának adatai szerepelnek, vagyis az alapszó továbbképzések nélkül.

	Összesen	Ebből előfordul					Összesen	Ebből előfordul			
		önállóan	előtagban	közép- tagban	utótagban			önállóan	előtagban	közép- tagban	utótagban
fenn	44	11	32	1	—	osztály	31	20	—	—	11
ismer	43	24	—	—	19	út	31	19	3	1	8
össze	42	6	35	—	1	vezet	31	19	—	—	12
politika	41	25	—	—	16	fogás	30	1	—	—	29
szól	41	25	—	—	16	kívül	30	10	—	—	20
vélemény	40	21	1	—	18	nevez	30	9	—	—	21
jár	39	22	—	—	17	óta	30	15	—	—	15
felel	38	11	—	—	27	világ	30	12	16	—	2
hozzá	38	15	23	—	—	járás	29	2	—	—	27
mutat	38	15	—	—	23	választ	29	4	23	—	2
ön	38	8	30	—	—	ide	28	18	10	—	—
vetés	38	—	—	—	38	jelentés	28	17	—	—	11
pénzügy	37	—	37	—	—	kölcsön	28	12	1	3	12
szak	37	1	30	1	5	lét	28	6	16	—	6
teher	37	25	2	1	9	általában	27	11	—	—	16
tétel	37	22	—	1	13	bír	27	16	—	—	11
vissza	37	7	30	—	—	kormányzat	27	13	—	—	14
bele	36	10	26	—	—	kör	27	12	5	—	10
mennyi	36	24	—	—	12	tartás	27	3	—	—	24
bár	35	17	18	—	—	terjeszt	27	12	—	—	15
földmívelés	35	—	35	—	—	túl	27	5	21	—	1
kis	35	10	25	—	—	vétel	27	2	1	—	24
mívelés	35	—	—	35	—	által	26	18	—	—	8
lakás	33	16	14	1	2	erdő	26	6	20	—	—
tiszt	32	2	25	3	2	forma	26	16	—	—	10
város	32	22	1	—	9	hív	26	15	—	—	11
enged	31	17	—	—	14	minisztérium	26	19	—	—	7
gazdaság	31	3	—	—	28	nyug-	26	—	26	—	—
következ-	31	22	—	—	9	szociál	26	—	26	—	—
oda	31	12	19	—	—	nyil-	25	14	11	—	—

Képet adok arról is, hogy *a leggyakoribb szók hányad-részt adják az összes szók számának*. Itt az 2. táblázat 4. rovatából kell kiindulni, levonva belőle az összetételekből adódó számokat, miután a 40.977 szóban, amennyit a vizsgált szövegek felölelnek, az összetett szók egy-egy szóként szerepelnek s nincsenek alkotóikra bontva. (A 3. táblázat „önállóan” rovata ezeket a számokat mutatja, de a táblázat csak az összetételekben gyakran szereplő szókat adja.)

Ha ilyen módon csak az egyedül álló szókat vesszük számításba, a gyakorisági sorrend a következő (az igéknél itt is ide-számítva az igeneveket, a szenvedő, műveltető és ható igéket, a mellékneveknél pedig a közép- és felsőfokot):

a	3687	itt	146	el	89
az	1419	lehet	146	igen	89
hogya	1204	csak	144	képviselőtárs	85
és	904	sem	142	azonban	84
nem	717	magam stb.	141	áll	83
is	487	már	140	idő	83
amely	407	én	135	pedig	83
azt	301	arra	131	tehát	83
ez	286	azok	129	hanem	81
10. egy	251	40. volna	127	70. tart	80
úr	262	amikor	126	egész	79
van(-nak)	256	még	125	szó	76
ha	245	mond	124	sok	76
mert	245	rész	124	be	73
kell	231	miniszter	121	jó	73
nagy	217	ami	118	vesz	73
meg	205	tesz	112	más	72
kérdés	190	vagy	112	törvény	72
volt	185	mi	108	állam	70
20. tisztel	182	50. fog	105	80. ember	70
ezt	178	minden	105	ilyen	70
magyar	177	ügy	103	annak	68
kormány	175	ennek	102	ma	68
akkor	173	s	101	most	68
de	168	akar	100	nemzetgyűlés	68
olyan	168	ad*	97	ügy	68
ezek	162	ki	95	alap	66
tud	162	ország	94	javaslat	66
mint	151	lát	90	képviselő	66
30. aki	148	60. e	89	90. hiszen	64

* Ideszámítva az adó szót is.

ebben	63	100. szempont	56	eset	53
ellen	63	új	56	110. kíván	53
fel	63	méltóztat-	55	ne	53
kér	62	történ-	55	iskola	51
tekintet	60	helyzet	54	teljes	51
gazdasági	59	törvényjavaslat	54	bizottság	50
szemben	59	dolog	53	cél	50
így	58	épen	53	év	50
állami	56	erre	53	117. nincs	50

Összegezve a fentieket, azt találjuk, hogy :

az első	szó adja az összes szók	$\frac{1}{11}$ részét,	pontosan 9·00 %-át ;
" "	6 " " " " "	$\frac{1}{5}$ " "	20·54 " ;
" "	13 " " " " "	$\frac{1}{4}$ " "	25·52 " ;
" "	31 " " " " "	$\frac{1}{3}$ " "	33·48 " ;
" "	111 " " " " "	$\frac{1}{2}$ " "	50·12 " .

Ha pedig összeszámoljuk az összes, e statisztikákba felvett szók számát, azt találjuk, hogy a 25-nél gyakrabban előforduló szók *továbbképzéseik nélkül* s levonva az összetételekből adódó előfordulásokat, összesen 27.343 szót adnak, vagyis ebbe az aránylag nem nagy statisztikába belekerül e réven az összesen előfordult 40.977 szónak éppen $\frac{2}{3}$ része (pontosan 66·73%-a). Ha pedig a továbbképzéseket is tekintetbe vesszük — természetesen ebben az esetben nem minden, a statisztikába felvett szót kell továbbképzéseivel együtt összegezni, mert hiszen a statisztikában számos olyan szó is szerepel, amely egy megelőző szónak már továbbképzése, amely tehát annak a megelőző szónak továbbképzéseiben már számításba van véve (pl. az *állom*, *állami*, *állás* stb. szók az *áll* igénél) — akkor azt találjuk, hogy összesen 31.227 azoknak a szóknak száma, amelyek a statisztikában képviselve vannak, ami az összes 40.977 szónak kereken $\frac{3}{4}$ része (pontosan 76·21%-a).

Olof Melin gyorsírástörténetében a német, angol és francia nyelvre közöl hasonló számításokat. Közlése szerint a szöveg szavainak felét a németben 66, az angolban 69 s a franciában 60 szó adja ; a szók harmadrészét a németben 25, az angolban 19 s a franciában 20 szó szolgáltatja, végül a szók negyedét a németben 15, az angolban pedig mindössze 9 szó adja.

Ha ezeket az adatokat a magyar nyelvre kapott fentebbi adatokkal egybevetjük, azt látjuk, hogy a magyarban jóval többféle szó adja az összes szószám felét, harmadát, ill. negyedét,

mint a nyugateurópai nyelvekben. Ez arra vall, hogy a magyar nyelvben a leggyakoribb szók — eltekintve a határozott névelőktől — aránylag kevesebbszer fordulnak elő, mint a német, angol vagy francia nyelv leggyakoribb szavai, a különböző szók nagyobb változatossággal követik egymást, vagyis a magyar nyelv kevésbé egyhangú.

*

Végül még néhány többé-kevésbé érdekes megjegyzést.

Összesen 6571-félé szó fordult elő, egy-egy szó átlagos előfordulási aránya tehát 6/236.

Az az szóból 1181 határozott névelő, 277 pedig mutató névmás. A határozott névelők (*a* és *az*) száma tehát összesen 4879. Átlag minden 8—9-ik szó határozott névelő — amennyiben minden 8/4 szóra esik belőlük egy — vagyis az összes szóknak 12%-át (pontosan 11,9%-át) adják a határozott névelők. — Kettőjük közül az *a* több, mint háromszor oly gyakori, mint az *az* (3698, ill. 1181), vagyis a magyar nyelvben sokkal gyakoribbak a mássalhangzós kezdődések azoknál a szóknál — főnév; melléknév — amelyek előtt határozott névelő állhat.

A határozatlan névelő (*a* 281 önálló *egy*-nek túlnyomó része) hasonlíthatatlanul ritkább, mint a határozott névelő; kb. minden huszadik határozott névelőre jut egy határozatlan.

Az igekötők sokkal ritkábban állanak elválasztva az igétől, mint az igével együtt: a hat leggyakoribb igekötő (*meg*, *ki*,* *el*, *fel*, *be* és *le*) előfordulásai negyedrésszében (23,6%-ában) áll magában s $\frac{3}{4}$ részében egybeírva az igével. Ebben az arányban mindenesetre része van annak is, hogy a főnévi és melléknévi továbbképzésekben az igekötő mindig az ige továbbképzésével együtt marad.

A személyes névmások előfordulása: *én* 137, *ő* 46, *mi* 60** és *ők* 23. — Ha a személyes névmások számát egybevetjük az igei személyragok számával, azt találjuk, hogy az 1. személyű névmások aránylag gyakoriak az igeik mellett (az *én* 137-szer fordul elő 768 egyesszámú 1. személyű ige mellett, a *mi* pedig 60-szor 353 többesszámú 1. személyű ige mellett, átlag tehát mind a két esetben minden hatodik ige mellett áll személyes névmás); ezzel

* A 447 *ki*-ből 389 az igekötők száma.

** A 108 önállóan előforduló *mi*-ből ennyi a személyes névmás.

szemben a 3. személyű névmás, különösen a többesszámban, sokkal ritkább: az *ő* 46-szor fordul elő 980 ige mellett, átlag tehát minden 21-ik egyesszámú 3. személyű ige mellett áll *ő*, *ők* pedig — ugyancsak 980 ige mellett — átlag minden 42-ik többesszámú 3. személyű ige mellett áll.

Egyes szók feltűnő gyakran fordulnak elő összetételben és sokkal ritkábban önállóan. Az igekötőknél ez természetes, rajtuk kívül azonban még számos ilyen szó is szerepel a statisztikában. A *visel*, ill. *viselő* szó a *képviselő* és *tisztviselő* szók utótagja és a *képviselőtárs* középtagja; a *kép* szó ugyancsak a *képviselő* szó előtagja; a *törvény* szó főként a *törvényjavaslat* és *törvényhatóság* szók miatt gyakori összetételekben; maga az összetett *képviselő* szó is előtagja egy másik összetett szónak, a *képviselőtárs*-nak s ebben a minőségben még gyakrabban fordul elő, mint önálló *képviselő*-ként; ugyancsak a *pénzügy* és *földművelés* szók sem szerepelnek magukban, hanem csak a *pénzügyminiszter*, *pénzügyigazgatóság* stb. és a *földművelésügyi* többszörös összetételekben; a *köz*, *pénz*, *nemzet* stb. szók is gyakrabban szerepelnek összetételekben, mint önállóan.

Van néhány olyan szó is, amely önállóan nem is fordult elő, csak összetételekben: a fentebb említett *pénzügy* és *földművelés* szókon kívül ide tartoznak a *társ*, *ügyi*, *kül*, *mező* és *vetés* szók főként a *képviselőtárs*, *földművelésügyi*, *külföld*, *mezőgazdaság* és *költségvetés* szókban.

Egyes tőszók pedig alig fordulnak elő tőszó-alakjukban, hanem túlnyomórészt továbbképzésekként; így pl. a *ruha* szó 31-szer fordul elő továbbképzéseivel együtt, de maga a *ruha* szó ebben az alakban összesen csak négyszer, a többi előfordulás a *beruházás* szóra esik. Hasonlóképen az 58 *szolga* szó közül csak 8 szerepel ebben az alakban, a többi 50 a *szolgál* és *szolgálat* szók töve; a 67 *méltó*-ból pedig 55 a *méltóztatik* ige töve, 9 a *méltóság* szó alapja s csak háromszor fordul elő maga a *méltó* szó. A 2. táblázat 4. rovata, egybevetve a 3. rovattal, mutatja, hogy egy-egy szó inkább továbbképzések alapja-e, vagy pedig önállóan fordul-e elő gyakrabban.

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM REG. UNIVERSITATIS HUNG. FRANCISCO-JOSEPHINAE

Sectio PHILOLOGICA

TOM. V., FASC. 3.

Redigunt I. HUSZTI et G. MÉSZÖLY

HUMANISTA KÉZIRATI TANULMÁNYOK

I. Pacificus Maximus Hecatelegiumának magyar vonatkozásai.

II. Angelo Colocci Janus Pannonius-tanulmányai.

ÍRTA

HUSZTI JÓZSEF

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA:

AZ EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE

S Z E G E D

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RT.

1934.

P 2:50

Humanista kézirati tanulmányok.

Írta : HUSZTI JÓZSEF

I. Pacificus Maximus Hecatelegiumának magyar vonatkozásai.

I.

A Mátyás királynak ajánlott humanista gyűjtemények között eddig nálunk aránylag kevés figyelemben részesült Pacificus Maximus Hecatelegiuma, amely, mint a címe is mutatja, 100 elegiát tartalmazott. Először Ábel Jenő lett rá figyelmessé, akinek hátrahagyott anyagából Hegedűs István az *Analecta Nova*-ban a gyűjteménynek Mátyáshoz írt ajánlólevelét kiadta. A szöveghez írt megjegyzés szerint az ajánlólevelél az 1691.-i parmai kiadásból való, amelyből az „obscoenitások ki vannak küszöbölve“. Ábel-Hegedűs azonban arról is tudnak, hogy „Pacificus Maximus Elegiarum libri viginti-je megjelent még Forentiae, ann. 1489 idibus novembris per Antonium Mischovium és Bononiae 1523“.¹

Carmelo Calì, aki a Hecatelegiumról eddig a leghasználhatóbb, bár távolról sem kielégítő tanulmányt közzétette, az 1489.-i firenzei kiadást a következőképen írja le: „Ad Mathiam regem sacratissimum — f. ai — Pacifici Maximi poetae Asculani Hecatelegii liber primus — in fine — Finis. Pacificus Hecatelegium superiorum gratia hoc decimo consumatur. Et iam satis superque lusit libellus. At si quid in hoc aliisve in legem dei est, non teneo. Sancta Maria miserere mei. Impressum Florentiae Anno gratiae MCCCCLXXXIX Idibus novemb. per Antonium Mischominum in 8 a-n ii.“ A leíráshoz a szerző Graesse-re való

¹ Eug. Ábel—Steph. Hegedűs, *Analecta Nova ad historiam renascen-tium in Hungaria litterarum spectantia*. Budapestini, 1903, 405 l. — A *Mischovium* csak sajtóhiba lehet *Mischominum* helyett.

hivatkozással még hozzáfűzi, hogy a párisi Bibl. Nat.-ban egy olyan példány található, amely nem Mátyás királynak, hanem Francesco Soderini volaterrai püspöknek van dedikálva.² Mind-ezekből nyilvánvaló, hogy az *Analecta Nova*-ban olvasható leírás annyiban hibás, hogy az 1489.-i firenzei kiadás nem húsz, hanem tíz könyvnyi (... hoc decimo ... !) elegiát tartalmazott. Ami a Francesco Soderini-hez szóló ajánlást illeti, ebben nincs semmi rendkívüli: általánosan elterjedt szokása volt a humanistáknak, hogy egyazon munkájukat egyszerre több pártfogójuknak is felajánlották, lehetőleg úgy, hogy a pártfogásra kiszemelték egymásról ne tudjanak; a kéziratoknál ilyen esetben egyszerűen kicserélték az ajánlólevelet, a nyomtatványoknál pedig egyszerre több ajánlólevelet nyomtattak, melyek közül azután a forgalomba került kötetekbe egyet-egyet elhelyeztek.

Téves megállapítás az is, amit az *Analecta Nova* jegyzete az állítólagos bolognai kiadásról mond. Kétségtelenül csak arról a kiadásról lehet szó, amelyet Calì a következőképen ír le: „In hoc libello continentur / Pacifici Maximi Poetae Asculani elegiae nonnullae / iocosae et festivae. Laudes summorum viro- rum / urbium et locorum. Invectivae in quosdam / Laudes patriae Asculanae et alia / quaedam iucunda et docta. — In fine — Ioannes Iacobus de Benedictis Bononiensis / Camerini excudebat suis et Ludovici Placidi Camertis socii sumptibus / Regnante inclito Io. Maria Varano duce / Quintili mense medio huius anni christiani ritus MDXXIII — in 8 a—miii”.³ E leírásból kiderül, hogy csak az egyik nyomtató volt bolognai származású, egyébként a kiadás Camerinóban készült. A tévedésért a felelősség Tommaso Saladinit, a parmai kiadásban is kiadott életrajz szerzőjét terheli, aki nemcsak az *Analecta Nova* kiadóit vezette félre, hanem másokat is, kik a tőle forgalomba hozott, egyébként nehezen ellenőrizhető adatot elfogadták. A camerinói kiadás nagyon ritka lehet: egyelőre magam sem láttam egyetlen példányát sem.

A már többször emlegetett parmai kiadással, az *Analecta Nova* egyetlen forrásával röviden végezhetünk. Pontos címe:

² Carmelo Calì, *Pacifico Massimi e l'Hecatelegium*, Catania, 1896, 21. l.

³ U. ott.

*Carmina Pacifici Maximi Poetae Asculani. Parmae, Apud Galeatium Rosatum, superiorum consensu. MDCXCI.*⁴ Ezt a „tisztított“ kiadást a firenzeivel összehasonlítva megállapítottam, hogy a legmerészebb hangú elegiák ugyan kimaradtak belőle, de azért a „tisztított“ jelzőt csak fenntartással érdemli meg. Költőnk ugyanis nemcsak a nyílt obszcenitásokhoz értett, hanem talán még nagyobb mestere volt a kétértelműségeknek, ami ez esetben szó szerint veendő. Így pl. amit a naivak vagy ál-naivak számára a halászatról mond, azt a beavatottak, a költő intenciójának megfelelően, a *paedicatio*-ra érthették és értették. A kiadás egybeállítója vagy naiv volt vagy naivnak tűntette fel magát: az effajta irodalmi csemegék kedvelői az ő „tisztított“ kiadásával meg lehettek elégedve. A mi szempontunkból az a legfontosabb, hogy a parmai kiadás alapja egy olyan példány volt, amelynek élén eredetileg a Mátyáshoz intézett ajánlólevelél állt s a kiadó ezt az ajánlólevelet újból lenyomatta. Amint láttuk, ez másként is történhetett volna, mert voltak Francesco Soderininek felajánlott példányok is. E szempontból a következők még további meglepetésekkel fognak szolgálni.

II.

Hogyan jutott Pacificus Maximus arra a gondolatra, hogy elegia-gyűjteményét Mátyásnak, illetőleg Mátyásnak is felajánlja? A parmai kiadásban közzétett életrajz szerzője, Saladin e tekintetben nagyon becses adattal siet segítségünkre: „*Nec mea tantummodo egregia de Pacifici Libris opinio est. De illis praeclare sensit inter suos conterraneos Antonius Bonfinius Historicorum sui aevi facile princeps, cuius hortatu Elegiarum Decadem Matthiae Corvino Hungarorum Regi dicavit...*“⁵ Mindenképen feltételezhető, hogy a Mátyás bőkezűségét már élvező Bonfini biztatására próbálta ki az anyagiak iránt egyáltalán

⁴ U. ott 23 l. — A firenzei 1489.-es, Mátyásnak dedikált példány legújabb lenyomata: *Hecatelegium, ou les Cent Élégies satiriques et gaillardes de Pacifico Massimi etc. Imprimé à cent exemplaires pour Isidore Liseux et ses amis. Paris, 1885.*

⁵ *Vita Pacifici Maximi ex Athenaeo Asculano deprompta.* — Pacificus Maximus egyébként összekötötésben állt Mátyás apósával, aragóniai Ferdinánddal is. V. ö. Alcide Bonneau, *Curiosa. Essais critique de littérature ancienne ignorée ou mal connue. Paris, 1887, 377 l.*

nem érzéketlen földije a legendás hírű magyar királynál szerencsését. A Mátyáshoz írt ajánlásnak tehát kizárólag üzleti célzata lehetett, mert Pacificust egyébként semmi közelebbi kapcsolcs hazánkhoz nem fűzte. Az üzleti szempont érvényesülését bizonyítja a Francesco Soderinihez írt ajánlás is, amely azt mutatja, hogy Mátyásnak a különben is kétes értékű dicsőséget mással is meg kellett osztania.

A fölötté ritka firenzei kiadásból a vatikáni könyvtár incunabulumai között kettőt találtam: az egyiket a *Raccolta Prima* anyaga közé besorozva,⁶ a másikat a Rossi-könyvtárban.⁷ Mindkettőnek az ajánlása külön-külön figyelmet érdemel.

A *Raccolta Prima* példányának ajánlólevele a következőképpen hangzik: „Divo Turco Arsacum Arsaci. Hoc quicquid libelli est: Serenissimae Maiestati tuae dicavi. Non sum Albinus. Quid enim inepte: quae fieri volui, excusare laborem? Elegia est mollicula quidem, ludit et solita procacitate lascivit ridet plorat gaudet et tristatur, seculum tamen mellito felle demordet. Habes Platones Aristoteles et philosophantes plures. Sed illi vitam et animum quandoque restringunt, Ego vero (lege me) relaxo et angorem et bilem intercido. Vive laetus et vitam ama. Pacificus M. P. A.” Ez az ajánlólevél, ha a megszólítást figyelembe nem vesszük, szóról szóra egyezik a Mátyáshoz írottal; költőnk még azt a fáradságot sem vette magának, hogy a szöveget akár a legcsekélyebb mértékben is átalakítsa. Bizonyára nem nyugtalanította az a gondolat, hogy a két megtisztelt fejedelem valaha is kicserélheti észrevételeit erről a különös ajánlási módszerről. Míg azonban a Mátyásnak szóló ajánlás gondolata láthatólag csak az utolsó pillanatban, valószínűleg Bonfini sugalmazására merült fel s a szövegben semmiképpen előkészítve nincs, addig a török szultánhoz írt ajánlólevél — akármilyen hihetetlenül hangzik is — szervesen következik a gyűjteménybe sorolt egyes elegiák tartalmából. Ennél a pontnál érdemes lesz kissé megállnunk, mert bepillantást nyerhetünk Pacificus Maximusnak elrettentő gondolat- és érzésvilágába. A IX. decas 4. elegiája (Ad Turcum) elárulja, hogy Pacificus csalódott itáliai reményeiben:

⁶ *Raccolta Prima*. Arm. 357, 615. Inc. IV. 410.

⁷ Stamp. Ross. 1741.

Deperit hic omnis vates et cura libelli,
Deperit ingenii, deperit artis opus,

s arra gondolt, hogy esetleg Törökországban próbál szerencsét:

Nullus in Italia locus est mihi, cuncta revolve,
Non possunt aliqua vivere parte boni...

Úgyane decasnak 9. elegiájában (Turco) még határozottabban emlegeti a Törökországba való emigrálás szándékát s a szultánt a következőképen szólítja meg:

Ad te, summe ducum, propero: qui Dardana regna
Erigis et Teucri nomine nomen habes;
Esurit ingenium nam sub te principe nullum
Et sub te virtus principe nulla sitit.
Ut maria ex omni terrarum parte petuntur
Fluminibus: sic te fasque piumque petit...

Elvetemült hízelgésében annyira megy, hogy akár Itáliát is hajlandó lenne a töröknek kiszolgáltatni. Ez az alkalmilag keresztény áhítatával is tüntetni szerető pornografus a legelemibb keresztény szolidaritástól elszakadva alig várja, hogy felviradjon az új aranykor, a szultán végleges győzelmének a napja, amikor a török uralkodó hatalmába jut mindaz, ami őt joggal megilleti, nevezetesen a régi római birodalom egész öröksége:

Romanum imperium cognataque sceptrum reposcis
Proque tuis rebus arceque bella moves.
Quod tulit Iliacis Aeneas pulsus ab oris,
Quod tulit Antenor: quis negat esse tuum?
Iure petis, lata quicquid tellure tenetur
Et quicquid latis possidet aequor aquis...

Ekkor majd egy uralkodó lesz a földön, mint ahogyan egy uralkodó van az égben. S Róma, az elbizakodott város, menekülésre kényszerül. A bosszúvágytól lihegő költő csak ekkor lesz hajlandó elhinni, hogy valóban van gondviselés:

Qui dominam Rómam fecistis turpe lupanar,
Nemo fuga tutus, cum fugietis, erit.
Tunc ego laetitia rumpar, tunc gaudia sumam
Et vindicta oculos tunc satiabo meos,

Et dicam esse deos et nutu cuncta deorum
Ire nec humanum deseruisse genus...

Nem volt felesleges odafüggeszteni a firenzei kiadás végére, hogy a nyomtató mindazért, ami gyűjteményében esetleg Isten törvénye ellenére van, a felelősséget magáról eleve elhárítja. S vajjon Mátyás, ha a neki ajánlott gyűjteményt esetleg forgatta, milyen érzéssel olvashatta — az obszcén költeményeket nem is említve — a törököt ilyen formában magasztaló elegiákat?

A Rossi-könyvtár példányában ismét a már ismertetett szövegű ajánlólevelet olvashatjuk azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy ez alkalommal a kiszemelt pártfogó Lorenzo Medici volt: „Ad Magnanimum Laurentium Medicem. Hoc quicquid libelli est: Serenae Humanitati tuae dicavi... etc.” Ezt az ajánlást azzal magyarázhatjuk, hogy a nyugtalan vérű költő egy időben gondolt a Firenzében való letelepedésre.

Az eddigieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a firenzei kiadást Pacificus Maximus nem kevesebb, mint négy pártfogójelöltnek ajánlotta fel: Mátyáson kívül még Francesco Soderini, a török szultán és Lorenzo Medici részesültek ebben a „kitüntetésben”. Az előző háromról a bibliográfusok eddig is megemlékeztek, míg a Lorenzo Medicinek írt ajánlás tudommal eddig nem volt ismeretes. Költőnk még az üzleti érzékkel megáldott humanisták között sem tartozott a félenkebbek közé, amikor ugyanarról a rókáról egyszerre mindjárt négy bőrt próbált lehúzni. A mondottak után igazán nem lenne meglepő, ha a további kutatás vagy a véletlen még egynéhány Maecenas-jelölt nevét hozná napfényre. E tekintetben további felvilágosításokat adott a Hecatelegiumnak talán a legfontosabb, ugyancsak a vatikáni könyvtárban őrzött kézírata.

III.

A Vat. Lat. 2862 a vatikáni könyvtárnak egyetlen Hecatelegium-kézírata, amelyet a tudományos kutatás számontart. A kéziratot Ehrle közlése alapján részletesen leírta Cali is.⁸ De már előljáróban kénytelen vagyok megállapítani, hogy ez a leírás a legnagyobb mértékben zavaros, tévútra vezető, majdnem teljesen hasznavehetetlen: annyira hozzá nem értő embernek

⁸ I. m. 19—20 lk.

silány, felületes munkája, hogy nem szabad a kitűnő Ehrle nevét vele kapcsolatban még említeni sem. Valószínű, hogy a vatikáni könyvtár élén álló Ehrle a Cali érdeklődésére adandó válasz megszerkesztését rábízta az egyik tisztviselőre, aki vagy a könnyebbik végét fogta meg a dolognak, vagy a legjobb akaratral sem tudott a szövevényes kérdésben tájékozódni. Intő példa arra, hogy autopsia nélkül a kutató ezen a területen alig mozdulhat.

Első megfigyelésünk az volt, hogy a szóbanforgó kézirat meglehetősen hiányos. Éppen a Hecatelegiumnak majdnem a felét hiába keressük benne, amennyiben az ötödik decas hatodik elegiájával kezdődik s a tizedik decas kilencedik elegiájával (s ez is már csonka) végződik. A könyvtár katalógusának alaposabb tanulmányozása — és a jó szerencse is! — lehetővé tette a hiánynak legalább részben való kiegészítését: rájöttem ugyanis, hogy a 2862. sz. kódex elkallódott részének a java kideríthetetlen módon a Vat. Lat. 7192-be került s ott ff. 28—64 foglal helyet. Itt olvashatjuk a Hecatelegium első felét az első decasnak és a második decasból az első két és fél elegiának a kivételével. Az alapszöveg írása és a javító megjegyzések kézírásának az egyezése kétségtelenné teszi, hogy a 7192 ff. 28—64 valamikor a 2862. sz. kézírathoz tartozott s a jelek szerint ebből szakították ki. Talán egy tűzvész zűrzavara, vagy talán valami fosztogatás és dúlás után került ez a rész az anyakódexből mostani helyére. Erre enged következtetni a 7192 összetétele. Ez a kézirat a legzavarosabb kolligátumok egyike, amit valaha is módomban állt tanulmányozni: jó részben más kódexekből kiesett lapoknak a véletlentől összesodort tömkelege. A benne foglalt művek nagyobb részt csonkák. Nincs kizárva az sem, hogy a Hecatelegium-kéziratnak még mindig hiányzó része valahol lappang s egyszer ez is előkerül. Megfigyeléseimet egyébként közöltem annak idején (1926 tavaszán) a könyvtár vezetésével is, hogy a katalógus kiegészítésénél ez az eredmény már figyelembe vehető legyen. A továbbiakból még az is valószínűvé vált, hogy a kódex a szerző autográf kézírata. Ennek feltevésére a szöveg átvizsgálása jogosított fel bennünket.

A kézirat szövege, ha a benne található átírásokat figyelembe vesszük, nagy mértékben eltér a firenzei kiadásban található szövegtől. Ennek megvilágítására elég lesz néhány példát

felhoznunk. A III. decas 8. eleg. a firenzei kiadásban *Ad Lectorem*, a kéziratban *Ad A. C. Bassum* s a szövege is nagy mértékben átformáltatott. Az átdolgozó, aki végeredményben alig lehetett más, mint a szerző, egész sorokat törölt, új sorokat iktatott be, a feltűnően durva kifejezéseket szemmel láthatólag enyhíteni próbálta. — Az V. decas ajánlásában a *Cunnus, mentula, culus hic legetur* helyébe az átdolgozó *Hic nullo loquitur pudore*... szöveget illesztett. — Az V. decas 3. eleg. *De mentula* helyébe a szemérmes *De se ipso* került. — Ugyanitt a pajzán 4. elegia (*Ad pueros et puellas*) felcseréltetett a tiszties *Ad Kallimachum*-mal. — A VI. decas 3. (*Ad Michaellem*) és 10. eleg. (*Ad Albinum*) helyébe mindkét esetben egy-egy Angelo Colocci-hoz írt elegia került (*Ad A. Colotium*, illetőleg *Ad Colotium*). — A VII. decasban többek között nagy változáson ment át a 8. eleg. (*Ad Maurum*), melynek helyébe a kéziratban *Ad Faustum Romanum* került. Ugyanitt a hírhedt 10. elegia (*Merdatio*), amelyet a parmai kiadás összeállítója is jónak látott mellőzni, felcseréltetett a fölötte ártalmatlan *Ad Colotium* elegiával. — A VIII. decasban a 3. eleg. (*Ad Stephanum*) az új szövegű *Ad Colotium* című elegiával pótoltatott s más esetekben is több változást találunk. A IX. decasban mintha ellankadt volna az átdolgozó buzgalma: a szövegben az eredeti ocsmányságok jó részt benne maradtak, a javító kéz legtöbbször megelégedett a változtatás szükségének megállapításával s csak néhány kisebb változtatást hajtott végre, ezeket is főleg a címekben. Ugyanez a helyzet a X. decas elegiáinál is.

A futólagos áttekintésből is kitűnik, hogy mindezeknek a változtatásoknak előre meghatározott céljuk volt. A célt már jelzi az a körülmény, hogy az eredeti szövegbe öt olyan elegia van utólag beékelve, amelyek Angelo Colocci-hoz szólnak, nem is számítva egyéb, Angelo Coloccira vonatkozó világos célzásokat. Minden kételyt eloszlat az a körülmény, hogy az egyes könyvek címébe a margón beillesztetett a Colocci-nak szóló ajánlás. A viharvert gyűjtemény, melyet az 1489.-i firenzei kiadásnál a szerző egyszerre négy pártfogónak is felajánlott, utólag tehát még egy pártfogót vagy pártfogó-jelöltet kapott Angelo Colocci személyében. A rendelkezésünkre álló gyér adatok világánál megkíséreljük annak a megállapítását, hogyan került Angelo Colocci ennyire szoros összeköttetésbe a gyűjteménnyel.

Pacificus Maximus fölötté ritka 1506.-i fanói kiadásában⁹ találunk egy ajánlólevelet Coloccihoz, melyet a parmai szemelvényes kiadás újból lenyomatott. Ennek szövege a következő: „Pacificus Maximus poeta Aſculanus ad Angelum Colotium Aesinatem. Hoc quicquid libelli est, dive Coloti, tibi dedico, quod nullum, non dico, prudentia vel sapientia praestantio rem, sed ne parem quidem tibi quenquam inveni. Cum diu civitates omnes explorassem et orbem lucerna vigili perscrutatus fuerim, ecquis hodie praeter te respectat poetas? Periissent ingenia plurima, nisi in sinus tuos fugissent, qui tutela et praesidium unicum es omnibus. Debebunt mihi Musae bene collocatae. Nec de servitio opus hoc virginale queretur, quod in manus viri pudicissimi et eruditissimi advolarit. Nec erubescet iudicium et lituras tuas. Ego quod potui, dedi tibi perpetuam videlicet et aeternam famam, si modo meus hic libellus vixerit.“ A fanói kiadásban Pacificusnak csak két műve (Lucretiae libri duo és Virginiae libri duo) foglal helyet, s mindkettőre már tárgyuknál fogva illik az „opus virginale“ megjelölés. Pacificus még a prologusban is külön felhívja a figyelmet új műveinek szűzies jellegére:

Ille ego Pacificus lascivi carmini author

Ecce verecundi carminis author ero.

Turpia qui cecini calamo deducta nephando,

Ecce pia carmen religione cano.

— — — — —
Qui legis hunc, illum legisti forte libellum,

Vix, utrunque, putas, scripserit unus opus,

Cumque forem iuvenis, iuvenilia carmina feci,

Nunc quoque, quod deceat, nostra senecta facit...

Mindez ugyan nem teljesen igaz, de jól hangzik: a rendkívüli hosszú életű, talán száz évet is túlhaladott költő a Hecatelegium firenzei megjelenése idején, amint egyik költeménye elárulja, már hetven évnél idősebb volt, s így jól túl járt az ifjúkoron. Bajos lenne tehát a több mint pajzán elegiákat egyszerűen az ifjúkor bohóságai közé számítanunk. Ennél azonban sokkal fontosabb, hogy Colocci valóban „vir

⁹ Cali, i. m. 22 l. — A kiadásból a Vatikáni könyvtár példányát használtam. (Bibl. Ferraioli 30—V/109^a.)

pudicissimus“ volt, aki aligha fogadta volna szívesen, ha a Hecatelegium régi szövegében az ő nevéhez is fűződik. Már pedig, amint a Vat. Lat. 2862 kézzelfoghatóan igazolja, a költőnek szándékában volt a Hecatelegiumot neki is utólag felajánlani. Ez azonban csak úgy volt elképzelhető, ha a hírhedt gyűjtemény előzőleg alapos átdolgozáson megy át. Pacificus hozzá is fogott az átdolgozáshoz, de azt már nem tudta befejezni. A későn érkező, de mégis elkerülhetetlen halál ütötte-e ki a tollat a szívós aggastyán kezéből? Pacificus életkörülményeit oly kevésbé ismerjük, hogy erre a kérdésre határozott választ nem adhatunk. Az átdolgozás, ami iránt Colocci is melegen érdeklődött, nem nyert befejezést. Pedig ez a befejezés azért is nagyon fontos lett volna, mert, amint azt a fanói kiadás elárulja, az erkölcsössé átformált Hecatelegium újabb kinyomtatása is — további tíz könyvnyi elegiával kiegészítve — tervbe volt véve.

IV.

A fanói kiadás tartalomjegyzéke a könyvben található, már idézett két munkán kívül még a következő műveket ígéri:

Elegiarum libri viginti.
De bello Spartaco libri sex.
De bello Cyri regis Persarum libri septem.
De componendis carminibus.
Grammatica.
De declinatione verborum Graecorum.
Poema ad Ioannem Salvalium.
Invectiva in Angelum Politianum.

A bő tartalomjegyzék ellenére a sovány kis könyvecske csak a Virginiát és Lucretiát tartalmazza. A tartalomjegyzéknek és a tartalomnak divergenciája — tekintettel a könyv nagy ritkaságára — sok tévedésnek lett a forrása. Lancelotti pl. azt állítja, hogy az 1506.-i fanói kiadásban benne lett volna az elegiák húsz könyve. Ugyanezek az elegiák szerinté újból kiadattak volna az 1523.-i camerinói kiadásban is.¹⁰ Mivel az általam átvizsgált

¹⁰ Gianfrancesco Lancelotti, *Poesie italiane e latine di Monsignor Anglo Colocci con più notizie intorno alla persona di lui e sua famiglia...* Jesi, 1772, 113—114 lk.

fanói kiadásban sem 10, sem 20 könyvnyi elegiát nem találtam, valószínű, hogy a camerinói kiadásban, amit nem tudtam előkeríteni, épp úgy nem volt 20 könyvnyi elegia: legalább is Cali, aki ezt a kiadást leírta,¹¹ semmi alapot nem nyújt ilyen megállapításra. Van olyan vélemény is, mely szerint az 1506 fanói kiadáson kívül lett volna egy másik fanói kiadás is 1500-ból s ebben foglalt volna helyet a 20 könyvnyi, sokat emlegetett, de senkitől nem látott elegia-gyűjtemény. Ezt a légből kapott feltevést Cali végérvényesen megcáfolja.¹² Itt az az a tudományos irodalomban nem ritka esettel állunk szemben, amikor az egyik szerző gyanútlanul kiírja a másikat, anélkül, hogy az állítást ellenőrizné, vagy ellenőrizni tudná. Így keletkeznek a fölötte szívós u. n. „vándortévedések“, amelyekkel sokszor alig lehet leszámolni. Az adott esetben teljesen hű az a leírás, amelyet a fanói kiadásról a Brit. Museum nyomtatott katalogusa ad: „This copy contains only the first two works, and an epitaph on the author; no more appears to have been published of this edition“.

A 20 könyvnyi elegia emlegetése, ami amnyi tévedésnek lett kiindulópontja, még sem volt teljesen alaptalan. A második 10 könyvet ugyanis sikerült megtalálnom, nem ugyan nyomtatásban, hanem az említett Vat. Lat. 2862 kéziratban. Ebben f. 2-től kezdődően egy másik, új Hecatelegiumot találunk, amelynek a szerző a *δευτερον εκατελέγιον* címet adta. A margón olvasható bejegyzés szerint ez a gyűjtemény is Angelo Coloccinak lett volna ajánlva. A fanói kiadás tartalomjegyzékében szereplő rejtélyes 20 könyv elegiának a titkát ezzel megfejtettnek tekinthetjük, ha a részletekre vonatkozólag nem is látunk mindenben tisztán.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján megkíséreljük a gyűjtemény történetének ezt a szakaszát rekonstruálni. Pacificus hosszúra nyúlt élete végén nehéz helyzetében újra értékesíteni akarta hírhedt gyűjteményét s arra gondolt, hogy régi tanítványának, pártfogójának, a római humanista világban nagy szerepet játszó Coloccinak fogja ez alkalommal felajánlani. Hogy azonban az ajánlás Colocci részéről elfogadható legyen,

¹¹ I. m. 21 l.

¹² U. ott 22 l. 1. jz.

a nagyobb részben förtelmesen obszcén költeményekből álló gyűjteményt át kellett dolgoznia. Ugyancsak Coloccinak szánta az időközben felgyülemlett, most már jóval mérsékeltebb hangú elegiainak újabb 10 könyvét is, mely részt a kéziratban *δεύτερον*-nak nevezte el. A két gyűjteményt egyesítve egyéb munkáival együtt nyomdába szánta, még pedig a fanói Soncinus-nál. Valószínű, hogy a nyomtatás megkezdésekor az agg költő még javában dolgozott a régi Hecatelegium megszelídítésén és a förtelmek nyomainak eltüntetésén, azonban a halál megakasztotta munkájában. A nyomás félbeszakadt, még mielőtt a tartalomjegyzékben felsorolt művek sorra kerülhetek volna. Valószínű az is, hogy a nagyarányúnak tervezett kiadás egész sorsát az a körülmény döntötte el, hogy a szerző még a legfontosabbnak gondolt alkotó-rész megfelelő átdolgozása előtt elhunyt:¹³ ilyen körülmények között elmaradt a már kész munkák továbbnyomása is.

V.

Calì jegyzéke a *δεύτερον εκατελέγειον* tartalmáról a már jelzett okból annyira zavaros, hogy érdemesnek látom a kézirat alapján való újabb közlést főleg annak igazolására, hogy a gyűjteményben található önéletrajzi elemeknek figyelembevétele nélkül aligha remélheti a jövőben a kutatás Pacificus Maximus változatos életkörülményeinek akár nagyobb vonalakban való tisztázását.

I. Ad libellum. 1. Ad virtutem. 2. Timor scribendi ad B. Casalium. 3. In maledicum poetam. 4. Ad Bonifatium de tonitru et fulmine. 5. De Italia. 6. Discepsio ab Italia (áthúzva: Ad Varinum Camertem). 7. Dolor discepsus ab Italia. 8. De virtute. 9. Discepsio ab Italia. 10. Maris tempestas.

¹³ Calì szerint (i. m. 17 l.) 1500-ban halt volna meg; ez lehetetlen, mert a második Hecatelegiumban számos költeményt írt II. Gyula pápához, aki 1503—1513 között uralkodott. A *terminus post quem* tehát 1503. Nincs kizárva tehát, hogy halála 1506-ban következett be, amikor a nyomás minden valószínűséggel félbeszakadt. — A fanói kiadásban közölt epitaphium szerint „bis lustra decem” élt s Fanóban halt meg. — A kézirat (Vat. Lat. 2862.) ekkor kerülhetett Angelo Colocci könyvtárába. V. ö. S. Lattès, *Recherches sur la bibliothèque d'Angelo Colocci, Mélanges d'archéologie et d'histoire*, XLVIII. 342. l. — A Colocci-könyvtár szétdúlásáról 1527-ben u. ott. 313 l. Nincs kizárva, hogy a kézirat ez alkalommal sérült meg.

II. Ad lectorem (törölve). 1. Liberatio a maris tempestate. 2. Ad Teucrum. 3. Ad Sextum. 4. Amor in se senem. 5. Indignatio. 6. Expectatio amicae. 7. Ad Petrum Buccium Volscum. 8. Ad Fabium Vigilem. 9. Ad Perillum. 10. De Monte Catello.

III. Ad lectorem. 1. Ad Angelum Colotium (a cím törölve). 2. Ad Amicum. 3. Epistola responsiva. 4. De morte viri pessimi. 5. De saeculo Saturni et nostro. 6. Ad amicum. 7. Ad Mancinum. 8. De senectute. 9. De senectute. 10. Ad Bassum (az eredeti címzés törölve).

IV. Ad lectorem. 1. Ad Cestum. 2. Ad Tuscum. 3. In maleviventem. 4. Quid plus bonorum est uni quam alteri. 5. Quis vitae modus. 6. Bellum pulicis et muscae. 7. Maxima coniunctio. 8. Ad Mancinellum (melléje írva: Anto. Casanovam). 9. Ad Amicum. 10. Astronomia.

V. Ad lectorem (törölve). 1. De morte Androphoni. 2. Ad amicum. 3. In Calentium (áthúzza, majd melléje írva: Juven-cium). 4. De deo. 5. Julio Pontifici Opt. Maximo. 6. De deo. 7. Francisco Car. So. (eléje írva: De Julio pont.). 8. Julio Pont. Max. 9. Francisco Car. So. De Julio p. o. m. 10. Francisco So. Car. (eddig áthúzza) De reditu Julii p. o. m.

VI. Ad lectorem. 1. Julio Pont. opt. Max. 2. De divitiis et paupertate. 3. Julio Pont. Opt. Max. 4. Julio Pont. Opt. Max. 5. Julio Pont. Opt. Max. (eddig áthúzza s a lap szélén melléje írva: Pro Tirtio). 6. Ad Augustum de cena Otrilli. 7. Julio Pont. Opt. Max. 8. Ad lectorem. 9. Ad Euphemum.. 10. Ad Paulum.

VII. Ad lectorem. 1. De Amore. 2. De lepore. 3. Deos omnia posse. 4. Affectus Amoris. 5. Ad Angelum Colotium (kitörölve). 6. Somnium. 7. Ad Angelum Colotium (kitörölve). 8. Trina maxima coniunctio. 9. Ad Angelum Colotium (kitörölve). 10. In iniquos et male viventes.

VIII. Ad lectorem. 1. Laudat vitam mediam (a két utolsó szó áthúzza s helyettük: mediocritatem). 2. Ad Pisonem Transilvanum. 3. Penia scribendi. 4. Julio Pont. Opt. Max. 5. Dives e paupere. 6. Divae Morti. 7. Divo Julio Pont. Opt. Max. 8. In Fortunam. 9. Servo suo Ligdamo. 10. Marco Antonio poetae Romano.

IX. Ad levtoem. 1. Francisco Maturantio vati Perusino. 2. In Somnium. 3. Antonio Zenae. 4. De amico egroto et mo-

riente. 5. Fabiano. 6. Francisco Card. Soderino. 7. Dindimo suo. 8. Julio Pont. Opt. Max. 9. In latronem. 10. Ad Petrum Paulum fratrem consolatio (de) morte filii (áthúzva: nepotis sui).

X. Ad lectorem. 1. Ad Musam. 2. De puero. 3. De felicitate suae vitae et avaritia fratris sui. 4. Virtus nutrit. 5. Laus Julii Pont. 6. Ad Cosmicum. 7. De amisso libello animi et corporis. 8. Nativitas suae vitae. 9. Querentibus de fine libelli. 10. Ad elegos.

A címek pusztá felsorolása is mutatja, hogy a XV. és XVI. sz. fordulója idejére eső humanista költészet történetére vonatkozólag micsoda gazdag anyagot nyer az, aki ezt a gyűjteményt, amely a kiadást feltétlenül megérdemelné, először érdeke szerint áttanulmányozza. A jelen alkalommal legjobban érdekel bennünket magyar vonatkozásánál fogva a III. decas 2. elegiája: *Ad Pisonem Transilvanum*. E fontos költemény szövege a következő:

Nescio, quis spargit carmen maledictaque verba
 Ut mea vesanus per fora perque vias.
 Si scio, vae misero, non impunitus abibit,
 Nam mihi iam poenas iam dominoque dabit.
 Cuicumque occurrit, recitat mea carmina; nullus
 Assuetus nostris haec probat esse mea.
 Stant certa signata nota et praefixa figura,
 Quae verum auctorem dant referuntque suum.
 Mille homines uno vidi sermone loquentes,
 Sed non concordem voce nec ore sonum.
 Uno etiam fullo vidi, quae mersit in aere,
 Non color his idem, sed tamen unus erat.
 Sic vates differre solent: quod convenit uni,
 Dedecet hoc alium nec bene servat idem.
 Nasoni nunquam convenit Horatius asper,
 Cum Iuvenale meus nilque Tibullus habet:
 Quisque suum sortitur iter, sed tendit in unum,
 Hic tamen est tardus, sed celer ille pede.
 Illi iunge meum carmen, contraria stabunt:
 Iungetur nunquam frons mea fronte sua.
 Conveniunt velut ignis aquae corvoque columba,
 Alba velut picae convenit attis avis.

Qui peccare solet, rursus peccare putatur
 Et, bene qui vixit, vivat, ut ante, bene.
 Quando haec vel iuvenis scripsi ferventibus annis,
 In nullum movi tela cruenta virum.
 Inspice me carmenque meum, si nemo valebit
 De me deque meo carmine iure queri:
 Carmina tot feci, sed iam tot milia, nullum
 Invenies, quod tu dixeris esse malum.
 Qui putat hanc nostram nunc insanire senectam,
 Iudicii non est consiliique boni.
 Vivit in his annis ratio vitaeque modestae
 Cursus et ingenua cum probitate pudor.
 Et tamen est aliquis, quum tardos ducimus annos.
 Integra qui me mente carere putat.
 O utinam iuvenis primaeque aetate fuisset
 Hoc animo, quali nunc ego vivo senex.
 Stultus eram et stultus iuvenilia tempora duxi,
 Illo dum vixi tempore, stultus eram.
 Me praeter nullum vesana insania laesit
 Inque hoc, quod patior, duxerat illa malum.
 Nunc ego sum sapiens, quamvis dicatur et illud,
 Qui semel insanit, non fore mente bona.
 Stultorum proprium est se non cognoscere; forsitan
 Sic est iudicio decipiorque meo.
 Quicquid id est, Piso, venias assertor honoris
 Defensorque mei nominis esse velis.
 Illum convenias et dicas aspera verba,
 Si sit opus, factis utere, linque minas.

A költeményből kiderül, hogy az élete végén megtért, régi bűneinek bűcsút mondott humanista költő jó barátságban volt a medgyesi Piso Jakabbal, a XVI. sz. eleji magyarországi humanista költészet kitünőségével. Piso Jakab élettörténetét egyelőre csak főbb vonásaiban ismerjük, azt azonban megbízható forrásokból tudjuk, hogy Olaszországban, főleg Rómában nevelkedett s tanulmányai befejezése után is hosszabb ideig Rómában élt. Egyik életrajzírója szerint, akit Piséval barátság kötött össze, akinek jól informáltsága tehát kétségbe nem vonható: „Transsylvanus fuit origine, honesto loco natus in Italia sic ex-

cultus, ut duo summi pontifices Iulius II. et Leo X. eo in legationibus uti non dubitarint". Csak jóval később, 1515-ben tért vissza hazájába, ahol II. Ulászló szolgálatába lépett s először a kancelláriában dolgozott, majd az akkor trónörökös II. Lajos nevelője lett.¹⁴ Az itt első ízben kiadott költemény római tartózkodása idejére eső irodalmi kapcsolatainak emléke.

¹⁴ Ábel Jenő, Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság, Budapest, 1880, 83 s köv. lk. — Az idézet a Wernher Györgytől írt életrajzból való. (Ábel, 87 l.)

II. Angelo Colocci Janus Pannonius-tanulmányai.

I.

A nagyszámú ránkmaradt Janus Pannonius-kézirat között kétségtelenül az egyik legnevezetesebb a Vat. Lat. 2847. sz. XV—XVI. sz.-i kódex, amelyet a tudományos kutatás számára először Ábel Jenő értékesített. Ábel figyelmét a kézíratra valószínűleg az a körülmény hívta fel, hogy Angelo Battaglini ebből idézte Janusnak két, egyébként más kéziratokból ismert és a Teleki Sámuel kiadásában is lenyomtatott epigrammáját. Előzőleg tudott a kézírról a pécsi püspökség jeles történetírója, Koller is, akinek figyelmét a vatikáni könyvtárba bejáratos tudós Garampi bíboros hívta fel rá. Mégis a fiatal Ábel Jenőnek jutott először az a szerencse, hogy a nevezetes kéziratnak addig ismeretlen anyagát értékesíthette. Ugyancsak Ábel Jenőnek köszönjük a kézirat szakszerű, részletes, ha nem is minden tekintetben kifogástalan leírását.¹ Valószínű, hogy Ábel a leírás megfogalmazásakor csak jegyzeteire támaszkodhatott: a jegyzetek azonban, amint azt saját tapasztalataimból tudom, utólag sohasem bizonyulnak eléggé kimerítőeknek s nem pótolhatják sohasem magát a kódexet. Ábel leírásának kisebb-nagyobb pontatlanságait ez a körülmény bőségesen megmagyarázza. Az Ábeltől bemutatott új anyag értékéről ez alkalommal nem kívánok részletesebben beszámolni, csak annyit jegyzek meg, hogy az általa kiadott² ismeretlen, addig egyetlen kiadásban sem szereplő Janus-költemények legnagyobb részének egyetlen forrása éppen ez a kódex volt.

¹ Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon, Budapest, 1880, 17 s köv. lk. — U. ott Ábel hivatkozik Battaglini-re és Koller-re, mint akik a kéziratot már említették.

² Janus Pannonius addig ismeretlen, a Teleki-kiadásban nem szereplő munkáit Ábel legteljesebben Adalékok 95 s köv. lk. tette közzé; a jegyzetekben esetleges előző publikációira külön utal.

Ábel halála után hosszú ideig csend volt a Janus-kéziratok kutatása terén. Némi feltűnésre tarthatott volna igényt az a közlemény, amelyet a Magyar Könyvszemlé-ben a hosszú ideig Rómában tartózkodó és ott alkalmilag könyvészeti tanulmányokkal is foglalkozó Zsák J. Adolf tett közzé.³ Zsák többek között összeállította a Bibl. Ottoboniana nagyszámú magyar érdekű latin kézíratainak jegyzékét s ráirányította kutatóink figyelmét az Ottob. Lat. 2860 kézíratra azzal a sokat ígérő megjegyzéssel, hogy ez többek között tekintélyes mennyiségű Janus-költeményt, közöttük kiadatlanokat is tartalmaz. A szerencsés kezűnek látszó felfedező azt is bejelentette, hogy a kézirat bővebb ismertetésére még visszatér.⁴ A biztató kezdetnek azonban elmaradt a folytatása: Zsák tudtommal nem írt többet a kódexről s más kutatók is közömbösen mentek el a sok eredményt ígérő munkaalkalom mellett. Utólag bebizonyosodott, hogy a további közlés elmaradása és a kézirat iránti közömbösség ez alkalommal nem jelentettek különösebb veszteséget a tudománynak. Amikor a kéziratot évekkel ezelőtt (1923-ban) először szemügyre vehettem, könnyű volt megállapítanom, hogy kiadatlan anyag egyáltalán nincs benne s a szöveg is már az első pillantásra értéktelennek látszott.

A további vizsgálatra az a megfigyelés ösztökélt, hogy az Ottob. Lat. 2860 több olyan Janus-költeményt is tartalmazott, amelyek eddig csak a Vat. Lat. 2847 kéziratból voltak — hála Ábel Jenőnek — ismeretesek. Szinte magától kínálkozott az a feltevés, hogy esetleg a két kéziratnak egymáshoz valami köze van. S mivel az Ottob. kézírata már a külső jelek szerint is későbbi keletűnek látszott, azt is feltételezhettem, hogy az Ottob. Lat. 2860 a Vat. Lat. 2847-ből másoltatott. Ezt a feltevést azon kívül, hogy az Ottob. 2860 kizárólag csak olyan költeményeket tartalmazott, amelyek feltételezett forrásában egytől egyig ben-

³ A római Ottoboni-könyvtár hazai vonatkozásai. M. Könyvsz. 1909, 244—251, 335—346 lk.

⁴ U. ott 344 l.: „Reánk rendkívüli beccsel bíró kéziratkötet. Janus Pannonius-nak nem kevesebb — ezek között számos ismeretlen — mint százhatvanhét költeménye foglaltatik benne s azonkívül a XV. század humanistáinak számos magyar vonatkozású dicsőítő költeménye. A kódex részletes ismertetésére visszatérünk“. — A kéziratban olvasható Janus-epigrammák száma, amint a következőkből kiderül, nem pontos.

nefoglaltattak, szinte a bizonyosságra emelte az a körülmény, hogy az Ottob. kéziratban a Janus-költemények tartalmi rokonság szerint voltak csoportosítva, viszont a Vat. Lat. 2847-ben is lapszéli jegyzetek formájában fellelhetők voltak olyan utasítások, illetőleg bejegyzések, amelyek a Janus-költeményeknek bizonyos csoportokba osztását mintegy előkészítették. Ezt a körülményt részletesebben meg kell világítanom.

Az Ottob. Lat. 2860-ban található Janus-költemények csoportjai betűrendben következnek egymás után. Első a LAUDES (összesen 32 költemény ff. 23—24.); ennek a folytatását f. 65 találjuk, ahol további 6 Janus-költeményt olvashatunk. Amíg azonban az első részlet csupa olyan költeményt tartalmaz, amelyek a Teleki-kiadásban is megellelhetők, addig a második részlet költeményeit Ábel adta ki először Analectájában. A második nagyobb csoport MALEDICTA (f. 77 sqq.). Ez a legterjedelmesebb, mert nem kevesebb, mint 99 költeményt foglal egybe, köztük néhány olyant, amelyeket csak Ábel kiadásából ismerünk. A harmadik csoport MORALIA (f. 117): összesen 6 költemény. A következő MUNUS (f. 123): 5 költemény. Az utolsó előtti, jelentékenyen terjedelmesebb csoport OBSCOENA (f. 131): összesen 23 költemény. Az utolsó, a hatodik PRECES (f. 178): összesen csak 2 költemény. Viszont a Vat. Lat. 2847 lapszélein az egyes epigrammák mellett jellegzetes kézírással hasonló megjelöléseket találunk, pl. *laus, moral., munus, oscena, preces*; ezeken kívül: *fort., genial., iocus, de se, gratul., dedic., epit., comminatur, amat., fabula moralis, heroica, ithopeia, iudicium* stb., stb. Amint látjuk, az Ottob. Lat. 2860-ban megfigyelhető 6 csoport közül 5 csoportnak a megfelelője pontosan fellelhető a Vat. Lat. 2847 marginális jelzései között s a hatodiknak (MALEDICTA) is nagyjában megfelel tartalmilag pl. a *comminatur*. Az eltérések ellenére is kétségtelen az összefüggés. Az a benyomásom, mintha a Vat. Lat. 2847 marginális jelzéseinek írója még tapogatóznék, mintha még nem állapodott volna meg önmagával sem abban, hogy milyen csoportokat konstruáljon. Az Ottob. Lat. 2860 írója már nem habozik: az ő csoportjai, amelyek a marginális jelzésekből lettek mintegy kiválogatva, már készen vannak s az író vagy másoló azonnal tudta, hogy mit hová helyezzen.

Mindehhez hozzávehetjük azt is, hogy a szövegnek már a futólagos összevetése is hasonló eredményre vezetett. Kétségtelennek látszott, hogy az Ottob. 2860 másolója a Vat. Lat. 2847 szövegéből dolgozott. Mindjárt hozzátehetjük, hogy nem a leggondosabban. A másoló az alapul vett szöveget sok helyen nem tudta helyesen olvasni. Ilyenkor a jobbik eset, ha az előtte rejtélyes szót egyszerűen elhagyja, sokkal rosszabb, ha a helyébe más szót iktat, aminek azután értelme sincs, vagy, ami a legeslegrosszabb, más értelmet ad. Több helyen az Ottob. Lat. 2860 szövegét egy második, a jelek szerint jól képzett személy javította; egyes helyeken revízió megejtése céljából azt is odajegyezte, hogy az a részlet még utólagos javításra szorul (*corrigatur*). Mindezek alapján kétségtelen eredményként könyvelhettem el azt a megállapítást, hogy az Ottob. Lat. 2860-nak a Janus-anyaga a Vat. Lat. 2847-ből másolatotott előre megállapított csoportosítás szerint. A további probléma az volt: kitől származnak a Vat. Lat. 2847 marginális jelzései? Ha ezt sikerül eldönteni, akkor kb. azt is eldöntöttük, hogy az Ottob. Lat. 2860 másolója kinek az utasítására dolgozott.

A további kutatások során egy másik olyan, eddig Janus Pannonius-szal kapcsolatban egyáltalán figyelembe nem vett kéziratra bukkantam, mely költőnktől szintén jelentékeny számú epigrammát tartalmaz. S elsősorban az volt a feltűnő, hogy ebben a kéziratban is a Janus-költemények teljesen azonos módszer szerint voltak csoportosítva, mint az Ottoboniana kódexében. Ez a kézirat a Vat. Lat. 3352 volt, amelyről a tudományos kutatás más vonatkozásban már a múltban is megemlékezett. Erről a kódexről ugyanis számon tartják, hogy külsejében is hasonló társával, a Vat. Lat. 3353. sz. kézirattal együtt valamikor nemcsak Angelo Colocci könyvtárához tartozott, hanem egyenesen Colocci gyűjtő kedvének köszönte keletkezését. Lancelotti, Coloccinak egyik régebbi életrajzírója említi, hogy a jeles humanista püspök egy hatalmas latin anthológiát tervezett, amelynek kompilálásában barátai is segédkeztek: e munkának az eredménye a Vat. Lat. 3352 és 3353.⁵ Megemléke-

⁵ Poesie italiane e latine di Monsignor Angelo Colocci con più notizie intorno alla persona di lui e sua famiglia, raccolte dall'abate Gianfrancesco Lancelotti, Jesi, 1722, 41 l.

zik e két kódexről, mint Colocci gyűjtéséről P. de Nolhac is, a Fulvio Orsini könyvtáráról írt kitűnő monografiájában.⁶

A Vat. Lat. 3352 Janus-költeményeit közelebről szemügyre véve a már említett csoportosítási rendszeren kívül más jelek is kétségtelenül igazolták, hogy ezek is a Vat. Lat. 2847-ből másoltattak. Ebben sincs egyetlen olyan körülmény sem, amely a feltételezett forrásban megtalálható ne lenne. S a szöveg rokonsága is annyira szembeszökő, hogy további kételkedésre nem volt ok. Erre csak két jellemző példát említek.

A Vat. Lat. 2847 f. 23 található epigrammának (Teleki epigr. I. 3.) sorait a kézirat a következőképen rendezi el:

Conqueritur ...

- a Horrida saevit hyems et adhuc Rex inclite bellas
- b Excutiunt densae nec tibi tela nives,
- e Ipsos triste gelu vaginis detinet enses,
- f Nec possunt rigidae frena movere manus,
- g Tu tamen et pugnas misces et moenia frangis,
- h Tantum vel Martis vel genitoris habes.
- c Ocia iam placeant, castris mox rite locandis
- d Commodiora novi tempora veris erunt.

A sorok elé írt betűk a más kéziratokban is ránk hagyományozott sorrendet megváltoztatják s a Vat. Lat. 3352 másolója már az új sorrendnek megfelelően írja le a szöveget (f. 268). Hasonló meggyőző bizonyíték az összefüggésre vonatkozólag, hogy a Vat. Lat. 2847 f. 21 olvasható *Palestra Galeotti* c. költeménynek (Teleki, epigr. I. 14) feltűnő módon átalakított szövege — amire még visszatérek — a Vat. Lat. 3352-ben (f.

⁶ La Bibliothèque de Fulvio Orsini. Contributions à l'histoire des collections d'Italie et à l'étude de la renaissance. Paris, 1877 [Bibl. de l'école des hautes études 74.] 255 l. — A gyűjteményről megemlékezik még Bibliotheca Picena o sia Notizie Istoriche delle Opere e degli scrittori piceni T. III. 256 s. köv. lk-on olvasható Colocci-életrajzbán: „Collectanea Epigrammatum. Si conserva in due gran volumi in fogl. mas. fra gli antichi codici Vaticani al num. 3352 e seg., ed è un epigrammatario latino a simiglianza di quello che abbiamo de' Greci... Molto ne profittarono per le loro Raccolte il Grutero, Gio. Matteo Toscano, Paolo Ubaldini ed altri, senza che neppur si degnassero di nominare questa laboriosa opera del nostro Colocci“.

268) az átalakításnak megfelelő módon olvasható. A nagyszámú egyéb bizonyíték közül csak ezt a két legmeggyőzőbbet hoztam fel annak igazolására, hogy a Vat. Lat. 3352 Janus-költeményei ugyancsak a Vat. Lat. 2847-ből másoltattak. Ez alkalommal azonban már annyival többet tudunk, hogy a másolást a Vat. Lat. 3352 írója Angelo Colocci megbízásából végezte: Coloccinak tehát a Vat. Lat. 2847-hez, ehhez az annyira fontos Janus-kézirathoz valami közének kellett lennie.

Ennek a megállapításnak birtokában ismételt vizsgálat alá vettem a Vat. Lat. 2847-t s most már könnyű volt továbbjutnom. A nevezetes kézirat több rétegből áll. Az egyik rész (ff. 12—20) Janus-elegiákat tartalmaz; itt Ábel leírásához nincs mit hozzátennem. A következő rész Janus epigrammáit tartalmazza; ez XV. századi, míg a megelőző és követő rész inkább a XVI. sz. első feléből valónak látszik. Az epigrammák után újból elegiák következnek, majd a Carmen ad Gonzagam, a Guarino-panegyricus, a René-panegyricusnak kb. a fele, a Barbaro-epithalamium (csonkán). S ha a kódexben található nagyszámú marginális bejegyzést közelebbről szemügyre vesszük, könnyű megállapítani, hogy ezeknek nagy része, ha nem is mind, Angelo Colocci kezétől származik.⁷ Aki a vatikáni könyvtárban őrzött nagyszámú autentikus Colocci-kéziratokba valaha betekintett, az el sem vétheti e jellegzetesen pongyola kézírás felismerését.⁸ Colocci kezétől származnak pl. az egyes költemények mellé írt, már idézett műfaji megjelölések. Ezeket Colocci abból a célból jegyezte be, hogy a másoló a kódex sorrendjében ugyan, de mégis az epigramma alfajainak megfelelő csoportokat alkotva helyezze el a nagy gyűjtemény megfelelő helyeire az egyes kijelölt költeményeket. A jelek szerint Colocci először nagyobb számú csoportra gondolt, a végső kivitelnél azonban, aminek eredményét a Vat. Lat. 3352-ben és az Ottob.

⁷ Colocci megjegyzései néha fontosak a történelmi háttér megvilágítása szempontjából is. Így pl. f. 39: De homine praepostero (Teleki epigr. I. 223) odajegyzi: paulo secundo; f. 42^v: De Paulo pont. summo (Teleki epigr. I. 264) megjegyzi: ante litteratorum Rom. consternationem.

⁸ Colocci kézírása valóban jellegzetes s általában nagyon nehezen olvasható: V. ö. Lancelotti i. m. 39 l.: „Il carattere del Colocci è in verità alquanto difficultosetto, nè di facile intelligenza per alcuni tratti di penna, che erano non comuni a tutti, ma proprj del Colocci . . .“

Lat. 2860-ban látjuk, a csoportok számát redukálta. Ugyancsak Colocci írta sajátkezűleg a ff. 173^r—174^v epigrammáit, amelyek Callimachus Experiens, Franciscus Buzacharinus Patavinus, Angelus Vadius stb. művei. A behatóbb vizsgálat alapján még az is kiderült, hogy az epigrammákat nem számítva a kódex nagy részében (a ff. 12^r—20^v kivéve) a Janus-költeményeket egy olyan másoló írta, aki a nagy epigramma-gyűjtemény számára is sokat dolgozott, aki tehát Colocci alkalmazottja lehetett.⁹ Mindebből az következik, hogy a Vat. Lat. 2847 nemcsak Colocci birtokában volt s onnan került egyelőre meghatározhatatlan úton a vatikáni gyűjteménybe, hanem fölötte valószínű az is, hogy a kódex jelentékeny részét maga Colocci másoltatta. A kódex történetét és mai formában való keletkezését úgy rekonstruálhatjuk, hogy Colocci először Janus leghíresebb műveit, az epigrammákat szerezte meg. Az sincs kizárva, hogy az epigrammákat tartalmazó kitűnő kézirat Janus tanuló társának, Colocci rokonának, Faliscusnak az útján került a nagy könyvgyűjtő kezébe.¹⁰ Colocci talán az epigrammákon át megszerette Janus költészetét s bírni kívánta a többi munkáját is. Ezeket a jelek szerint régibb kéziratban megszerezni már nem tudta, tehát részben a saját emberével lemásoltatta. Ha az eredményt figyelembe vesszük, akkor Colocci érdemeit Janus műveinek az utókorra való átszármaztatásában nem becsülhetjük elég nagyra: az ő buzgólkodásának köszönhetjük pl. Janus több elegiájának, epigrammájának és a csonka René-panegyri-

⁹ E tekintetben tanulságosan hasonlíthatók össze a Vat. Lat. 2847 egyes részei főleg a Vat. Lat. 3353-ban megfigyelhető kézírással (pl. f. 106).

¹⁰ Erre mutat, hogy más kéziratok és kiadások szövegétől eltérőleg a Vat. Lat. 2847 szövegében Faliscus és Janus egymáshoz való állítólagos kapcsolata utólag mintegy beleerőszakoltatott a gyűjteménybe. Így pl. f. 31. De immutatione sui nominis (Teleki epigr. I. 130) a v. 2. a marginális javítás figyelembevételével a következőképpen hangzik:

Admonitum ne te, docte Falisce, neges . . .

Épp így f. 36 In arrogantem ad Faliscum (Teleki epigr. I. 193) v. 2. (a marginális javítást figyelembe véve):

Tenporis aut titulum, docte Falisce, novum . . .

A kézirat alapszövegén Coloccin és Tebaldeón kívül még egy kéz módosított: ez a kéz juttatta érvényre Faliscust! — A kéziratnak A. Colocci könyvtárához való tartozását S. Lattès is megállapítja, *Recherches sur la bibliothèque d'Angelo Colocci, Mélanges d'archéologie et d'histoire*, XLVIII. 342. l. — Az Ottob. Lat. 2860-nak eredetéről Lattès nem tud.

cusnak a fennmaradását, amelyek csak ebből a kódexből ismeretesek.

Itt kell visszatérnem az Ottob. Lat. 2860 kéziratra. A mondtak után kétségtelen s ezt különösen a Vat. Lat. 3352-vel való összehasonlítás mutatja, hogy *ez a kötet szintén Colocci híres epigramma-gyűjteményéhez tartozott s annak harmadik, eddig ismeretlen kötetét alkotja*. A már említett mozzanatokon kívül ezt a megállapítást kétségtelenné teszik külső kritériumok is: a papiros-anyag, az írás, a tinta stb. azonossága. A három kötetet összehasonlítva a Vat. Lat. 3353 hevenyészett gyűjtés nyomait viseli magán s inkább impurumnak tekinthető: a két végleges kötet a Vat. Lat. 3352 és az Ottob. Lat. 2860. Ezek közül is az előző az I., az utóbbi a II. kötet: a kettő egymással szerves összefüggésben áll.¹¹ A bennük található nagy számú Janus-epigramma szövege szövegkritikai szempontból a mondtak után teljesen értéktelen: ez ugyanis mindkét kódexnél a Vat. Lat. 2847. szövegének pongyola, gondatlan, sok helyütt önkényes másolata.

II.

Az eddigiekhez meglepő kiegészítést találunk Giulio Bertoni egy kis cikkében,¹² viszont nekünk is módunkban áll a Vat. Lat. 2847 hajdani birtokosa személyének megállapítása alapján Bertoni adatait egyes pontokon helyesbíteni. Bertoni, aki az Este-könyvtárnak és általában a XV—XVI. sz.-i ferrarai kultúrának egyik legkitűnőbb ismerője, ebben a cikkében a Cod. Est. Lat. 681-ből (a. T. 9, 18) közzétette Angelo Coloccinak egyik, Antonio Tebaldeo-hoz írt rövid levelét, mely a következőképen hangzik:

D. Antonio.

Prego questa sera uogliate uedere Jano pannonio doue ui pare sia scorrecto per che lo uoglio far imprimere et domatina mandaro a pigliarlo: et soprattutto quello uerso acconcio nello epigramma di Galeotto. Vale. Seruus A. Colotius.

¹¹ Ezt mutatja az is, hogy a Vat. Lat. 3352-ben található csoportokat (Aenigma, Amatoria, Contra Amorem, Casus v. Hystoria, Dedicatio, De se, Epiphania, Fortitudo, Gratitude, Hortatio ad pacem, Invitatio, Iocus, Itophia) betűrendben folytatja az Ottob. Lat. 2860 Laudēs-e stb.

¹² Per le relazioni del Colocci col Tebaldeo. Giorn. stor. della lett. it., XLVII (1906) 451—453 lk.

1. Palestra Galeotti.

Qualis in gthola merens achelous harena
 Herculeæ legit cornua fracta manu.
 Talis luctator galeotto fusus halesus
 Turpia puluerea signa reliquit humo.
 Fort. M. nobis regi latius placere palatris
 Risit Frigonia elarus ab ante pater.
 At te ne pudeat ludi coruisse magistro
 Improbe, Mercurius noster et ista docet.

Ad Johānem Archiep̄m Frigoniensem

Quo tibi tot duros et luce, et nocte labores
 Cernis. D. nūquam curis non agitate pater.
 Et æque caucasia est sine fine gmethea rodi,
 Hoc fulcire humeris semper atlanta polum.
 Tā ne uiuat nulla requie te mente remitti.

Arthola

ut quodā at sola manus achelous haren
 Herculeæ legit cornua fracta manu
 Sic galeotto acir luda modo uidetur a fusus.
 Turpia puluerea signa reliquit humo.
 Frigonia

Ezt a négy sort egy energikus kéz áthúzta s a margón a következőkkel helyettesítette be:

Ut quondam aethola merens achelous harena
 Herculea legit cornua fracta manu
 Sic Galeotto acer lucta modo uictus alesus
 Turpia puluerea signa reliquit humo.

A jó vastagon fogó tollal írt négy sor külsőségekben talán még inkább elüt a kódex finom vonású betűitől, mint amennyire a szöveg különbözik az alapszövegtől. Az új szöveg kétségtelenül Tebaldeo keze írása, melynek nyomait, ha nem is ennyire feltűnően, másutt is megtalálhatjuk a Vat. Lat. 2847-ben. Azt, hogy csak Tebaldeo kézírásáról lehet szó, külön bizonyítanunk nem is kell: elég, ha egy pillantást vetünk a híres autográf Tebaldeo-kéziratba, a Vat. Lat. 3389-be, ahol ugyanennek a kéznek erőteljes vonásait különböző változatokban nagy bőségben van alkalmunk megfigyelni.

A Tebaldeóhoz írt levél nyomdába küldésről is beszél. A mondottak után azonban nem lehet többé arról szó, amit Bertoni feltételez, hogy t. i. a levélben levő célzás a nagy epigramma-gyűjtemény esetleges kinyomatásának tervére vonatkoznék.¹⁶ Kétségtelen, hogy Colocci ez esetben Janus Pannonius költeményeit szánta nyomdába s csak a legutolsó percben jutott eszébe, hogy a szöveg korrigálásánál híres barátjának a segítségét is igénybe vegye. Azt az egy estét, amit Colocci erre a célra engedélyezett, Tebaldeo elég jól felhasználta, mert az átnézés nyomaival több helyen is találkozunk. Janus elterjedettsége és olvasottsága érdekében örök kár, hogy ennek a kiadásnak a terve nem valósult meg: a XVI. sz. első felére eső szépszámmú Janus-kiadás közül kétségtelenül ez lett volna a legteljesebb és a legbecsesebb.

¹⁶ Bertoni szerint „Questa letterina deve riferirsi a una raccolta di versi di Giano Pannonino che il Colocci desiderava possedere con le correzioni d'un intenditore quale era il Tebaldeo, forse per arricchire *quel suo cospicuo epigrammatario latino preparato per la stampa...*” (452 l.).

III.

Mindezzel még nem jutottunk végére Colocci Janus-tanulmányainak: még egy Janus-életrajzról is be kell számolnunk, mely kétségtelenül Angelo Colocci tollából való.

Már régóta ismeretes tudományos irodalmunkban egy Janus-életrajz, amelyet Cseles Márton irományai közül először Kaprinai adott ki.¹⁷ Kaprinai maga nem nyilatkozik a szerzőről, amiből azt következtethetjük, hogy Cseles Márton másolata erre vonatkozólag semmiféle felvilágosítással nem szolgált.¹⁸

Annál meglepőbb Bonbardus fejtegetése, amelyet Kaprinai idéz: „Iam Pannonium Sirmii natum affirmamus, ita edocti ex authentico MS., seu verius ex libro Angeli Colocci de republica literaria, ubi dicitur, virum hunc pauperibus parentibus, nempe a patre, cui nomen Ludicius, fabro lignario natum, matris suae, mulieris laboriosissimae Iucello adiutum, cum regis ministris in Italiam transgressum, postea sub Guarino Veronensi Ferrariae in omni scientia, maxime poetica egregie excultum etc. etc.”¹⁹ Bonbardus szövegéből nem tudom eldönteni, még csak feltevésem sincs arra vonatkozólag, honnan ismerhette ő a szerző nevét s általában az életrajz adatait.²⁰ A tartalom összefoglalásából ugyanis nyilvánvaló, hogy Bonbardus az életrajz szövegét nagyon figyelmesen tanulmányozta.

Kaprinai óvatosan nem nyilatkozott arra vonatkozólag, hogy Colocci szerzőségét lehetségesnek tartja-e, vagy nem. Koller igen figyelemre méltó érvelés kíséretében tagadta Colocci szerzőségének lehetőségét: „Authorem Fragmenti huius e Romanis MS. Martini Cseles accepti Stephanus Kaprinai indicio Michaelis Bonbardi censet fuisse Angelum Colocium, in L. de Republica Litteraria. Sed non esse huiusmodi Librum a Co-

¹⁷ Stephanus *Kaprinai*, Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae. Pars I—II., Vindobona, 1767—71. — Kaprinai után a jegyzetekkel együtt újból lenyomatta Teleki Sámuel, I. P. Opusculorum p. altera 152 s. köv. lk. Ez alkalommal Teleki kiadását használtam.

¹⁸ Ezt Kaprinai (152 l.) világosan megmondja: „Unde illud Csesius in sua adversaria transtulerit, haud invenio“.

¹⁹ V. ö. Bonbardus, Michael, Topographia magni regni Hungariae, Viennae Austriae 1718, 250 l. — Az 1750.-i kiadásból e részlet hiányzik.

²⁰ Kaprinai közléséből nyilvánvaló, hogy Cseles irataiban a szerző személyére vonatkozólag útmutatást nem talált.

locio perscriptum e silentio Friderici Ubaldini et Joann. Francisci Cancelotti (= Lancelotti!) in vita Colocci et quod in MS. Italicis Operum suorum non reperitur, satis liquet".²¹ Majd később hozzáfűzi: „Adde dictionem totius illius fragmenti incul-tam adeoque Colocio viro doctissimo prorsus indignam esse. Peccata contra Historiam evincunt, eius authorem rerum ad Janum pertinentium testem minime idoneum extitisse".²²

A meggyőzőnek látszó érvelés ellenére kétségtelen, hogy az életrajz Colocci tollából való: a Vat. Lat. 6168 kéziratban f. 225 megtaláltam azt a fogalmazást, amelyből annak idején Cseles Márton, nem egészen pontosan, az életrajzot lemásolta. A kéziratlap felső szélén a következőket olvashatjuk: ex. lib. A. Colotij de R. p. litteraria. S ezen kívül az is minden nehézség nélkül, véglegesen megállapítható volt, hogy a fogalmazvány Colocci jellegzetes kezeírása. A szerzőség kérdése tehát tovább nem lehet vitás. (I. a II. és III. facsimilét.)

Annál nehezebbnek látszik a kapcsolatos problémáknak többé-kevésbé elfogadható megoldása. Colocci, bár irodalom-történeti tanulmányai során szívesen állította össze a nevezetesebb írók életrajzi adatait,²³ tudtunkkal csakugyan nem írt „De republica litteraria" c. munkát. S ezt az egyetlen lapot, amely Janus életrajzi adatait tartalmazza, bajos lenne egymagában a fenti nagyigényű címmel ellátni. Egyébként az *ex praep.* világosan jelzi, hogy a Janus-életrajz, amely önmagában véve is töredékes, egy nagyobb egész részletének tekintendő.

²¹ Historia episcopatus Quinqueecclesiarum IV. 29 l.

²² U. ott 30 l.

²³ Colocci gyűjtését használta fel L. Allacci ritka összeállítása: „Poeti Antichii Raccolti da Codici Mss. della Biblioteca Vaticana e Barberina da Monsignor Leone Allacci e da lui dedicati alla Accademia della Fucina della Nobile ed Esemplare città di Messina. In Napoli, per Sebastiano d'Alecci 1661". A nagyon ritka könyvből a római Bibl. Vitt. Em. példányát (69. 3. A. 43) használtam. — Ehhez v. ö. „Le illustrazioni di Monsignor Leone Allacci alla sua Raccolta dei poeti antichi edita in Napoli nell'anno 1666, premessivi alcuni cenni storico-critici intorno alle varie raccolte di antiche toscane poesie alcune delle quali già editate si danno emendate. Firenze, presso Luigi Piazzini 1847. — Lancelotti szerint (i. m. 39 l.) ezek az adatok a Vat. Lat. 4817-ből valók: „Chi tutte le (annotazioni) desidera, le troverà nel Codice Vaticano 4817". — Janus Pannoniusról e feljegyzésekben nincs szó.

Ennek a munkának azonban Colocci nagyszámú kézírataiban egyelőre nyomát sem találjuk. A helyzet valószínűleg a következő volt: a sokfelé szétszórt édeklődésű Colocci valóban tervezett egy *De rep. lit. c.* munkát, amihez az ösztönzést a jelek szerint éppen az a körülmény adta, hogy Janus Pannonius életrajzi adatait, talán éppen tervezett kiadása részére, sebtében összeállította. A fragmentum első fogalmazvány, tele törlésekkel, javításokkal; annyira pongyola, hogy Koller kedvezőtlen megállapítása nem alaptalan. Feltehető, hogy a tervezett munkából több nem is készült el s magának a tervnek emlékét most már csak ezek a hevenyészett feljegyzések őrzik.

Arra sem tudunk válaszolni, hogyan került ez az autográf Colocci-jegyzet a Vat. Lat. 6168 kéziratba. Ha a feltűnően terjedelmes kéziratot közelebbről szemügyre vesszük, nemcsak Colocci kezenyomát nem találjuk másutt benne, — már pedig Colocci nem szokott széljegyzetekkel és egyéb bejegyzésekkel fukarkodni, — hanem arra sincs semmi támasztópontunk, hogy a kódex valaha, akár részben, a könyvtárához tartozott volna. A kézirat különböző időkből, különböző papirosra, különböző scriptoroktól írt kisebb-nagyobb — közel ötven! — munka gyűjteménye, amelyek közül nem egy a XVI. sz. második felében, már Colocci halála után keletkezett. Található benne dokumentum 1570-ből, sőt 1581-ből.²⁴ Arra sem tudok még megközelítőleg sem válaszolni, mikor nyerhette a kódex jelenlegi formáját. Aki egy hosszú fejlődés esélyein átment kézirati-könyvtár u. n. colligatumainak összetételét és keletkezését valaha figyelemmel kísérni próbálta, az a kérdés tisztázásának nehézségeit nem fogja lebecsülni. Lehetségesnek gondolom a következő két eshetőséget: vagy a kódex egy kisebb része valamikor Coloccié volt, aki a kínálkozó tiszta lapot felhasználta arra, hogy a Janus-életrajz vázlatát gyorsan odavesse, vagy pedig a különálló lapot a kódex összeállítása alkalmával, mivel méretei szinte csábítóan egyeztek a többi részt alkotó lapok méreteivel, egyszerűen a többihez sorozták s utána a könyvkötő ezt a besorozást mintegy szentesítette.

Arra, hogy Colocciit miért érdekelték Janus életrajzi adatai, a fentiek után nem kell külön válaszolnunk. Az elmondot-

²⁴ Colocci 1549 máj. 1.-én halt meg.

takat legfeljebb kiegészíthetjük azzal, hogy Colocci rokona, a már említett Faliscus, Janus tanuló társa, lehetett általában Colocci Janus Pannonius személye és munkái iránti érdeklődésének kiinduló pontja. Más forrásokból is tudjuk, hogy Janus hírért Itáliában és másutt is nem utolsó sorban éppen iskolatársai terjesztették, akiknek alkalmuk volt a magyar ifjú tehetségét közvetlen közelből csodálni. Az életrajzi vázlat egyes állításainak eredetét másként alig tudjuk megmagyarázni, csak úgy, ha feltételezzük, hogy ezek az adatok Coloccihoz Faliscus közvetítésével jutottak.

Ezzel eljutottunk az életrajzi vázlat nyújtotta adatok értékének mérlegeléséhez. Kaprinai kitűnő jegyzetei részletesen igazolják, hogy a fragmentum állításainak nagy része Janus költeményeinek adataira megy vissza. Ezen a ponton elegendő még ma is Kaprinai jegyzeteire utalnunk. Sokkal érdekesebbek azok az állítások, amelyeket Colocci más forrásokból, elsősorban talán éppen Faliscus közléséből tudhatott. Kétségtelen, hogy éppen ezek az állítások fokozott ellenőrzésre szorulnak. Az ellenőrzést elvégeztem a Janus Pannoniusról írt monográfiám megfelelő helyein:²⁵ ennek ismételése ez alkalommal felesleges lenne. Fejtegetéseimből kiderül, hogy Colocci életrajza egyáltalán nem olyan értéktelen, mint amilyennek annak idején pl. Koller is gondolta, aki még Colocci szerzőségét sem volt hajlandó elhinni.

Kutatásaink eredményeit összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az a gond, fáradozás, meleg érdeklődés, amelyet a XVI. sz. eleji római humanizmusnak egyik vezéralakja, Angelo Colocci, Janus Pannonius munkáinak szentelt, nem volt hiábavaló. Kétségtelennek tarthatjuk, hogy már a kortársak között megvolt ennek a szinte propaganda-szerű tevékenységnek az az eredménye, hogy néhány hozzáértő figyelme a korán elhunyt és az olasz földön nagyon hamar elfelejtett magyar költő műveire terelődhetett. Nagyon sajnálatos, hogy Colocci tervezett Janus-kiadása nem valósult meg: ezzel még több barátot szerezhetett volna költőnknek. A tervezett kiadás előkészületeinek inkább az utókor látta a hasznát, amennyiben a Vat. Lat. 2847, azaz Colocci Janus-kéziratá nélkül, mely részben az ő gyűjtése

²⁵ Janus Pannonius, Pécs, 1931 1, 2, 4, 13, 299 lk.

is volt, Janusról való tudásunk ma fogyatékosabb lenne s egy-két művét egyáltalán nem olvashatnánk. A Colocciól származó életrajzi vázlat minden improvizáltsága ellenére szintén figyelemre méltó: már annak a körülménynek is nagy a jelentősége, hogy éppen Colocci írta s adatai között is találhatók olyanok, amelyek Janus életkörülményeinek megvilágításához a legszigorúbb kritikai ellenőrzés után is felhasználhatók.

